

EGYHÁZI ÉRTEKEZÉSEK.

TANULMÁNYOK AZ EGYHÁZI ÉLET KÖRÉBŐL.

Szerkeszti : Csikesz Sándor debreceni egyetemi ny. r. professzor.

8. szám.

REÁLIÁK TANÍTÁSA A 400 ÉVES DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUMBAN

IRTA

CSENDES JÓZSEF

okl. középisk. tanár.

T A R T A L O M:

	oldal.
Bevezetés — — — — —	3.—4.
I. A legrégebb időtől a nagyváradai iskola beolvadásáig (1538—1660.) — A reformáció hatása az oktatásügyre. — A wittenbergi magyar bursa. — Debrecen régis iskolája — A prédikatori és tanítói hivatal szétválasztása. — A debreceni Arit- metika. — Az 1657.-i iskolai törvények. — Felsőfokú tanítás.	4.—9.
II. A nagyváradai iskola beolvadásától Maróthi felléptéig (1660—1738.) — A török hódításnak áldozatul esett Nagyvárad iskolája Debrecenben telepedik le. — Alsófokú tanítás. — Felsőfokú tanítás. — Szilágyi Tönkö Márton kísérleti fizikát tanít. — Lisznyai Kovács Pál térképpel szemlélteti földrajzi és történelmi előadásait.	9.—12.
III. Maróthi és az 1770. évi Methodus (1738—1792.) — — — — — Maróthi egyénisége. — Tanügyi iratai. — A matematika didaktikája, a szám, alak és szó képzőereje Maróthinál. — Az 1770. évi Methodus. — Aritmetika és földrajz ta- nítás. — Matematikai és csillagászati földrajz. — A metafizikus osztály tanterve. — Felsőfokú tanítás. — Tankönyvek és szemléltető eszközök. — Fizikai szertár.	12.—19.
IV. A realizmus és humanizmus küzdelme (1792—1848.) — — — — — Az I. „Tanítók kötelessége.” — Az 1801-es tervezet. — A „Ratio Institutionis” — A II. „Tanítók kötelessége.” — Az 1817—20-as tanterv. — Felsőfokú tanítás. — Fizikai szertár. — Természettudományi szertár. — Tankönyvek. — Térképek.	19.—28.
Irodalom — — — — —	29.—31.
Tartalom — — — — —	31.

Különlenyomat a „Theológiai Szemle” 1938. évi 3. számából.

DEBRECEN, 1938.

Az Országos Református Lelkészegyesület kiadásában megjelent művek:

- Dr. Lencz Géza:* Máté evangéliumának fordítása és magyarázata. „Magyarázatos Ujszövetség”
I. kötet. XIII+332 lex. oktáv lap. Ára félbörkötésben 19 P., egészvászonkötésben 12 P
- Dr. Halmi János:* Aranyhárfa. Vallásos költemények gyűjteménye. „Az egyházi élet gyakorlati segédkönyvei” I kötet. 392+XIV. lev. oktáv lap. Ára félbörkötésben 15 P
- Régi Magyar Református Könyvtár* első kötete: *Otrokocsi Foris Ferenc* gályarab-lelkész műve: **Fenevad Dühöngése** Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonyosságot tevők ellen. 1679. Fordította *Dr Herpay Gábor*, előszóval ellátta *Csikész Sándor*. 1933. és *Antiqua Bibliotheca Ecclesiae Reformatae Hungarica*. Tomus primus: Ab auctore Francisco *Foris Otrococestiano* V. D. M. **Furor Bestiae** contra testes Jesu Christi in Hungaria. MDCLXXVI. Typis redigi curavit *G. Herpay* Dr phil, cum originali manuscripto Turicino comparavit *Leo Weisz* Dr ing. Cum appendice ab Alexandro *Csikész* collata: „*De Vita Francisci Foris Otrococestiani*.” MCMXXXIII. Latin—Magyar kiadás ára füzve 7 P.
- A Lelkész Tudományos Segédeszközei*, első kötete: *Czeglédy S., Hamar I., Kállay K.* szerkesztésében: *Bibliai Lexicon*, *Csikész Sándor* kiadói előszavával. Ára az Orle K. K. t. tagjainak félbörkötésben. 16 P.
- Theologiai Szemle*, Tudományos folyóirat. Szerkeszti: *Csikész Sándor*, egyetemi professzor.
I—II. évfolyam, 1925—26. év. 1002+VIII. lex. oktáv lap. Ára 60.— P.
III—IV. évfolyam, 1927—28. év. 768 lex. oktáv lap. Ára 40.— P.
V—VI. évfolyam, 1929—30. év. 768+VIII. lex. oktáv lap. Ára 40.— P.
VII—VIII. évfolyam, 193—32. év. Ára 40.— P.
- Theologiai Szemle* tudományos folyóirat. Új folyam. Szerkeszti: *Csikész Sándor* egyetemi professzor. IX—X. évf. 1933—1934. évekre évi 12.— P.
XI—XII. évf. 1935. évre évi 12.—P — 1936. évre évi 9.— P.
XIII. évf. 1937. Ára 9.— P.
XIV. évf. 1938. Ára 9.— P.

EGYHÁZI ÉRTEKEZÉSEK.

TANULMÁNYOK AZ EGYHÁZI ÉLET KÖRÉBŐL.

Szerkeszti : **Csikesz Sándor** debreceni egyetemi ny. r. professzor.
8. szám.

REÁLIÁK TANITÁSA A 400 ÉVES DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUMBAN

IRTA

CSENDES JÓZSEF

okl. középisk. tanár.

DEBRECEN, 1938.

Reáliák tanítása a 400 éves debreceni református Kollégiumban.

Irta: **Csendes József**, okl. középisk. tanár. Debrecen.

BEVEZETÉS.

Ez évben ünnepi fennállásának 400 éves jubileumát a debreceni református Kollégium, amelynek egyetemmé fejlődött főiskolai tagozata az elmúlt iskolai évben 700 ik szemeszterét zárta le. Ebből az alkalomból határoztam el, hogy a nagymultú intézet tantervi fejlődését fogom ismertetni — a reális irányzatú tantárgyak szempontjából. E tantárgyak közé azonban a történelmet is felvettem, mert teljesen párhuzamosan halad a földrajzzal s közöttük oly szoros összefüggés van, hogy egyik a másik nélkül nem tárgyalható.

Sajnos, kutatásaimban a nagy általánosságon túlmenő részletekre nem kaptam felvilágosítást. A főforrásként említhető tanárkari gyűlések jegyzőkönyvei csak 1749-ben kezdődnek, a megelőző két évszázad megismerésénél tehát csaknem teljesen valószínű következtetésekre vagyunk utalva. De még 1749 után is csak elvétve akad egy-egy reáliákra vonatkozó adat. Oka ennek az, hogy az erősen humanista irányzatú Kollégiumban a reáliákra nem fordítottak kellő gondot.

A reáliák évszázados elhanyagolása különben hazánkban csaknem általános volt s így e téren Debrecen sem maradt el a többiektől. Meglepő azonban az, hogy amíg a többi iskola tantervével inkább csak követte a kort, addig a Kollégium a reális tárgyak mellözése ellenére is olyan reformokat léptetett életbe s olyan újításokkal jelentkezett, amelyek közül egy is elég volna bármelyik intézet tekintélyének emeléséhez.

Debrecenben jelent meg a legrégibb magyar nyelvű matematikai munka: a „*Debreceni Aritmetika*” és Debrecen nevét teszi emlékeztetéssé a „*Debreceni Fűvész-könyv*.” A debreceni református Kollégiumban tanítottak hazánkban először *kémiát, mechanikát, hidrosztatikát és csillagászati földrajzot*. Itt szemléltettek először *térképpel* s a nagynevű professzorok közül elég MARÓTHI-t említeni, aki híres „*Arithmetika*”-ja mellett már 1743-ban felismerte a szám, alak és szó didaktikai fontosságát. De nem hagyhatjuk említés nélkül a „*rézmetező*” diákok társaságát és a híres „*Fűvészkert*”-et sem.

Azoknak pedig, akik a református szellemet maradisággal vádolják, elég annyit tudomására hozni, hogy SZILÁGYI TÖNKŐ MÁRTON 1678-ban megjelent tankönyve tanúsága szerint Galilei és Descartes szellemében tartja fizikai és filozófiai előadásait, HATVANI ISTVÁN a XVIII. század második felében elektromos kísérleteket végez és valószínűségyszámítással foglalkozik, SÁRVÁRI PÁL 1798-tól a „*Praktikus okosság kritikáját*” adja elő, KERÉKES FERENC pedig a komplex számok elméletének tisztázására kiírt nemzetközi pályázat elnyerése után ECSEDI DÁNIEL-lel felállítja a világ első önálló pedagógiai tanszékét.

Ilyen körülmények között már azon sem csodálkozhatunk, hogy ez az intézet a szellemi, társadalmi és politikai élet kiválóságaival látta el hazánkat s növendékei közül elég megemlíteni HORTHY MIKLÓS-t, hogy a Kollégium áldásos nevelői működését igazoljuk.

Meg kell végül említenem, hogy ismertetésem csak 1848-ig terjed, mert eddig tartott a Kollégium egységes szervezete, eddig látható jól az egységes célkitűzés és a sajátos önálló szellemű tantervi fejlődés. 1848 után a kormány mind jobban és jobban nyúl bele a tantervi felépítésbe; ezenfelül a gimnáziumtól eltekintve a Kollégium többi tagozata is mind jobban hajlik a szakoktatás felé s így természetes,

hogy a reál és humán tárgyak megoszlását nem a harmónia, hanem az iskola célkitűzése szabja meg.

Ugyancsak e helyen kell megemlékezni és köszönetet mondanom mindazoknak, akik munkám elvégzésében segítségemre voltak. Így elsősorban köszönet illeti DR. CSIKESZ SÁNDOR a debreceni Tisza István Tudományegyetem 1937/38 évi Rektora, egyetemi ny. r. tanár Urat, Főiskolai Irattár igazgatóját, aki irattári kutatásaimat lehetővé tette, munkámat állandóan figyelemmel kísérve útmutatásokkal látott el és a kiadás anyagi részéről gondoskodott. Köszönetet mondok özv. Dr. BATTÁ ISTVÁNNÉ Urőnek (Sárospatak), aki férje, dr. Batta István egyik kéziratban maradt művét volt szíves rendelkezésemre bocsátani; DR. DÁVID LAJOS egyetemi ny. r. tanár Úrnak, DR. FILEP GUSZTÁV mezőkeresztesi ref. lelkész Úrnak, DR. MITROVICS GYULA egyetemi ny. r. tanár Úrnak, DR. NAGY SÁNDOR debreceni kollégiumi vallásstanár Úrnak, DR. RÉVÉSZ IMRE egyetemi ny. r. tanár Úrnak, a tiszántúli református egyházkerület püspökének, Egyházkerületi Irattár igazgatójának és DR. VARGA ZSIGMOND egyetemi ny. r. tanár Úrnak, a Főiskolai Nagykönyvtár igazgatójának.

I.

A LEGRÉGIBB IDŐTŐL A NAGYVÁRADAI ISKOLA BEÖLVADÁSÁIG.

1538—1660.

Az a hatalmas szellemi megújulás, amely Olaszországból kiindulva a reformációban érte el csúcspontját, korszakalkotó hatással volt az oktatásügy, különösen pedig a népoktatás fejlődésére.¹ A nagy reformátorok: Luther és Kálvin felismerték az oktatás- és iskolaügy jelentőségét, mert jól tudták, hogy az igazi hit és vallásszosság nem állhat ellentétben a tudással, sőt éppen a kétféle szellemi tevékenység csodálatos harmóniája ad emberi méltóságot és visz közelebb az Istenfiúság eszméjéhez. Nem tévesztették azonban szem elől azt sem, hogy az akkor megindult és mindmáig tartó világnézeti harcból az a fél fog győztesként kikerülni, amelyik a Jézus által felismert valláserkölcsei értékeit jobban megvalósítja, keresztyénibb életet él.

Jézus példaadásának követése azonban csak az ő életének, parancsainak, útmutatásainak ismerete alapján lehetséges. Ebhez pedig az evangéliumok olvasása, tehát elsősorban olvasni-tudás szükséges. Így jutottak az iskolák felállításának gondolatához.

A protestáns iskolaügyre a kortársai által „Praeceptor Germaniae”-nek nevezett Melanchton fordított legnagyobb gondot. Mint humanista az igazi keresztyéniséget csakis klasszikus műveltséggel vélte elérhetőnek. Ezt a kettőt akarta mindenáron összekapcsolni s ez a vezető eszme adott neki erőt a latin iskolák és egyetemek újjászervezéséhez. Ezzel a protestáns nevelésügy tulajdonképeni megalapítója lett.²

Melanchton három osztályt, csoportot különböztet meg: Az elsőben az elemeket tanítják, a másodikban latin grammatikával és olvasmányokkal foglalkoznak, míg a harmadikban retorikával és dialektikával, szintén klasszikus olvasmányokkal kapcsolatban. A harmadik csoportban — a század második felében — a számtan elemeit is tanítják. Melanchton újítása még az is, hogy az egyik csoportból a másikba való átmenetet nem a növendék korához, hanem az előmenetel fokához köti.³

A Melanchton-féle típus szinte tökéletes alakja a wittenbergi iskola, mert ott a munka Melanchton személyes irányítása mellett folyt.⁴ Számunkra az iskola jelentősége nemcsak a közoktatás története szempontjából fontos, hanem azért is, mert azok a debreceni ifjak, akik magasabb képesítést akartak elérni — különösen Me-

¹ Fináczy Ernő: A renaissancekori nevelés története. Budapest, 1919. 207. 1.

² Paulsen, Friedrich: Geschichte des gelehrten Unterrichts. 3. Aufl. Leipzig, 1919. I. B. S. 212.

³ Melanchton: Opera omnia. (Corpus Reformatorum) Halis Saxonum. 1843. Vol. XI. p. 15-181, 209. etc.

⁴ Fináczy: i. m. 221. 1.

lanchton életében — elég szép számmal éppen Wittenbergbe mentek.⁵ Számuk 1545-től már akkora, hogy a más nemzetűektől elkülönülve az egyetem rektorának védnöksége alatt önképző-társulatot alakítanak, 1555-től pedig saját törvényeik szerint élnek.⁶ Így alakult meg a *wittenbergi magyar bursa*, amelynek tagjai kézfogással és esküvel erősítik meg, hogy az aláírt törvényeket magukra nézve kötelezőnek ismerik el.⁷

A magyar reformátusok mindig érdeklődtek a bursa iránt és a tehetősebb körök állandóan küldtek kisebb-nagyobb segélyeket, hogy a komoly munkát lehetővé tegyék, sőt még „zsinat sem eshetik, hogy az atyák onnan pár aranyat ne küldenének nekik.”⁸

A külföldi egyetemekre azonban csak megfelelő előképzettség után mehettek ki a debreceniek, ezért ebben az időben, a kor színvonalához mérten elég magas fokú iskolájuknak kellett lennie, amely a wittenbergi egyetemre megadta úgy-ahogy a szükséges képzettséget.

Ennek az előkészítő iskolának történetéről igen keveset tudunk. A kutatások egybehangzó megállapításai azonban valószínűvé teszik, hogy már 1312-ben működött Debrecenben egy, a Ferencsek által alapított kolostori iskola, amely a novíciusok képzésén kívül a világiak oktatásával is foglalkozott.⁹ A Kollégium történetének régebbi kutatói még úgy gondolták, hogy a reformáció kezdetekor ez az iskola szolgált alapjául a debreceni tanügy fejlődésének.¹⁰ Ez a megállapítás azonban nem állja meg a helyét, mert egyrészt az iparos és kereskedő várost nem elégíthette ki a triviumot tanító alsófokú iskola, másrészt mindjárt a reformáció elterjedésekor nagy számmal mentek Wittenbergbe a debreceni ifjak, már pedig „ahonnét sűrűn látogatták a külföldi egyetemeket, ott biztosra vehetjük, hogy városi iskolák, mégpedig magasabb képzettséget nyújtó városi iskolák voltak.”¹¹

E városi iskolákban tehát már a quadrivium tárgyait is tanítani kellett s ez a tananyag, valamint a módszer és a tantárgyak — az egy vallás kivételével — akkor sem változtak meg, amikor a *Debrecenben 1538-ban meginduló reformáció*¹² hatására a város által beállított iskolamesterek helyét protestáns prédikátorok foglalták el.¹³

Maga MÉLIUSZ is mindig hangsúlyozta a nevelésügy fontosságát.¹⁴ Alatta — különösen az unitarizmus ellen szerzett győzelme után¹⁵ — az *iskola emelkedést is mutat*, nemcsak színvonal, hanem a tanuló ifjúság számának emelkedése tekintetében is.¹⁶ Ez idő óta világít szellemi fáklyaként a Tiszántul legrégibb nevelő intézete s rohamos növekedését mi sem igazolja jobban, mint az, hogy 1577-ben külön kellett választani a *prédikatori és tanítói hivatalt*, nemcsak a tantárgyak, illetőleg az évfolyamok szaporodása, hanem a fokozódó munkatöbblet miatt is.¹⁷

⁵ Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Budapest, 1881, 27. és 65. l.

⁶ Géresi Kálmán: A Kollégium külső történetének vázlata 1848-ig. (A debreceni ev. ref. főgymnasium 1894-95. évi értesítőjében.) 7. l.

Nagy Sándor: A debreceni református kollégium. Hajdúhadház, 1933. 12. l.

⁷ Extractus Matriculae Studiosorum Nationis Hungaricae ab Anno 1522. tractandorum Studio- rum causa in Academia Wittenbergensem concurrantium. (Főiskolai Irattár: „A kollégium okmányai 1579-1699-ig”. A: 40. 1.)

⁸ Nagy: i. m. 13. l.

⁹ Barcsa János: A debreceni Kollégium és pártikulái. Debrecen, 1905. 10. l.

Géresi Kálmán: A ref. tanügy, különösen a debreceni főiskola legrégibb történetéből. (A Tiszántuli Ref. Tanárégyesület 1879-80. évkönyvében). 104. l.

¹⁰ Géresi: A kollégium külső történetének vázlata. 6. l.

Balogh Ferenc: A debreceni református kollégium története adattári rendszerben. Debrecen, 1904. 11. l.

¹¹ Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. 49. l.

¹² Nagy: i. m. 9. l.

¹³ Szűcs István: Szabad királyi Debreczen város történelme. Debreczen, 1871. I. l. k. 146. l.

¹⁴ Méliusz különösen az Apocalypsis magyarázatában számos helyen foglalkozik protestáns iskola-üggyel.

¹⁵ Zsigmond Ferenc: A debreceni református kollégium története. Debrecen, 1938.

¹⁶ Molnár: i. m. 465. l.

Géresi: A ref. tanügy... 112. l.

¹⁷ Első évi értesítvény a debreceni hely. hitv. evang. főgymnasiumról. 1843-54. tanév 12. l.

Az első önálló „ludi magister”: JOHANNES LASCOVIUS, aki 1577—1584. között állott az iskola élén.¹⁸ Jelentőségét az bizonyítja legjobban, hogy Szabó Károly¹⁹ szerint valószínűleg ő a szerzője a *Debrecenben 1577-ben névtelenül megjelent legrégibb magyar nyelvű matematikai munkának: A „Debreceni Aritmetikának.”*²⁰

LASKÓI idejében, illetőleg az utána következő évtizedekben a tanítás céljáról, a tantárgyakról és a módszerről jóformán semmit sem tudunk. Kétségtelen azonban az, hogy Wittenbergen keresztül Melanchton szelleme és befolyása volt az irányadó.²¹

Az iskola élén állt a rektor, akinek vezetése és felügyelete alatt a felsőbb évfolyamot végzett deákok, a *collaboratorok* oktatták a kisebbeket, az elemiekre és a humániákra — meghatározott idő nélkül, tanítói képességük és ügyességük szerint. Így képezték ki a növendékeket — azok tehetségének megfelelően több kevesebb idő alatt — annyira, hogy az iskolai törvényeknek aláírhattak és ezáltal a coetusba, a felsőbb tanulók sorába léphettek.²²

A reáliáknak nyoma sincs az egyetlen aritmetikát kivéve.²³ Ennek anyagát is csak a *Debreceni Aritmetika*²⁴ tartalmából következtethetjük.²⁵

Az Aritmetikának Debrecenben való megjelenése a Kollégiumnak már 400 évvel ezelőtt is kifejtett szellemfelesztő működését juttatja eszünkbe, mert jöllehet a fordító LASKÓI a bizalomkeltés érdekében már a címlapon megemlíti, hogy „az tvdos Gemma Frisiusnac Szam vetesboel . . . fordítatott”, mégis — Hárs János megállapítása szerint²⁶ — „teljesen önálló munka és egyetlen könyvvel sincs több ro-

¹⁸ Lampe. Frid. Adolphus: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania etc.* p. 633.

¹⁹ Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár.* Budapest. 1879. I. k.

²⁰ Bod Péter: *Magyar athenas.* Magyarigen. 1766. c. műve 157. lapján erre vonatkozólag ezt írja Laskóiról: „Adó't é valami ollyas könyvet Világ eleibe, avagy nem? nem állíthatom”.

²¹ Sinka Sándor: *A gymnasiumi oktatásügy története 1848-ig.* (A debreceni ev. ref. főgymnasium 1894-95. értesítőjében.) 44. l.

Szűcs: i. m. II. k. 588. sk. 1.

Géresi: *A ref. tanügy* . . . 105. l.

²² Sinka: i. m. 44. l.

²³ A *Debreceni Arimentika*-val egyidőben jelent meg Méliusz Herbariuma. (Teljes címe: *Herbarivm, Az fáknac, füveknec nevekroel, természetekroel és hasznáról.* Magyar nyelvre, és ez rendbe hozta Doctoroc koenyueiből az Horhi Melius Peter. — Nyomtatott Colosuárat Heltai Gásparne műhelyébe. 1578. Esztendőben.) — Jöllehet a könyv debreceni szerző műve és Méliusz nagy gondot fordított az iskolára, még sem szerepel a *Herbarium* a tankönyvek között. Legfőbb oka ennek, hogy a XVI. században még nem tudták a természetrajzot az egyetemes emberképzés keretébe beilleszteni és a humanista jellegű iskolában „természeti dolgokat” nem tanítottak. Méliusz könyve különben is orvosi tanácsadónak készült — ő maga mondja, hogy Galenusból, Pliniusból és Ádámus Lonicerusból szedették ki” — és nem természetrajzi tankönyvnek.

Álljon itt például a *citromról* szóló tanítása:

„Malus Citria. Citrom. Citrinatoepffel. — Természeti: Az Citrom heia igen szárazszo, melegitoe, az husa hidegitoe, neduessitoe. Am az souanyu belsoe része hidegitoe, de a magua melegitoe. Ha penig borban iszod, az Citromot hasat indít, mérget vez. Az buedoes száy ellen. az czoemoerlés ellen io ha eszed, szárad velle mosod az heyával boros etzelben, vagy Rosza etzelben meg foeroed igen io. A Citromot mind heiasztul egyed, de mézzel vagy Nád mézzel hinczed. *Igen io harag bänkodás ellen.* Az ki omlot haragos epét meg szárazszo. A magua io mérges állat harapás ellen.”

A felsorolt és ismertetett kb. 250 növénynek latin, magyar és német nevét is közli. Minderről külön táblázatot is készít.

²⁴ Teljes címe: „*Arismetica*, az az A Szamvetesnec Tvdomania, mell az tvdos Gemma Frisiusnac Szam vetesboel Magyar nyelure (ez Tvdományban gyönyörködöknec hasznokra, cs hamaráb valo ertelmekre io moddal) forjittatott”. 1577.

²⁵ Sajnos, az eredetit nem láthattam, mert csak *egyetlen* példánya ismeretes a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Még két kiadása jelent meg: 1582. Debrecenben és 1591. Kolozsvárt. Ez a kolozsvári kiadás azonban már teljesen átjavított és meg bővített. szerzője sem Laskói, hanem — Szabó Károly szerint — Heltai Gáspár.

Az *aritmetika legteljesebb ismertetését* Hárs János adta, nemrég megjelent „*A Debreceni Aritmetika, Sárospatak, 1938.*” c. művében, ahol az Arismetika teljes szövegét is közli, az eredeti helyesfrással.

Ismertetik még:

Dávid Lajos: *Debreceni régi matematikusok.* (Különlenyomat a debreceni Tisza István Tudományos Társaság II. osztályának munkáiból.) Debrecen, 1927, 37-40. l.

Géresi: *A ref. tanügy* . . . 124-125. l.

Kopp Lajos: *Régi magyar arithmetikák.* (A budapesti VIII. ker. főreáliskola 1892-93. értesítőjében.) 3-9. l.

Szily Kálmán: *Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez.* Budapest, 1898. 164-168. l.

²⁶ Hárs: i. m. 38. l.

konsága, mint bármely más aritmetikáknak egymással. Lehet, hogy a szerző Frisius könyvéből tanulta a számolást, de azt *teljesen önállóan, a magyar viszonyokra szabva, egyéni felfogással tárgyalja*“.

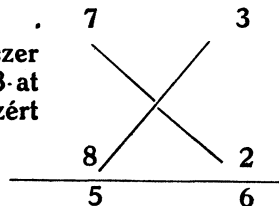
A Kollégium első évszázadának diákjait *számтанból* tehát a következőkre tanították:

Mindenekelőtt a négy alapműveletre, gyakorlati példákon ismertetve meg az egyes szabályokat. Az összeadásnál és kivonásnál pénz- és időszámítások szerepelnek. A szorzásnál legtöbbször a „*tabula Pythagorica*”-nak nevezett szorzótáblát tanították meg, azonban az *őnél* nagyobb számmal való szorzásokra az u. n. *regula pigrorum*-ot használták. Ez a szorzási eljárás MARÓTHI-nál is szerepel, ezért leírását tőle veszem:²⁷

„Akarom meg-tudni 7-szer 8 mennyi?

Le-irom így:

mert 7 tiznél 3-mal kisebb; 8 pedig 2-vel. Már 2-szer 3=6. Ezt le-irom. Tovább keresztül ki-vonván 3-at 8-ból, vagy 2-t 7-ből marad 5. Ezt is le-irom. Ezért 7-szer 8=46.”

Ezt a szorzási módszert a nyugati államokban is sokáig alkalmazták, Először 1200 körül fordul elő egy heidelbergi kézíraton. Algebrai alapja a következő:²⁸

$$a \cdot b = 10 [a - (10 - b)] + (10 - a) (10 - b)$$

Ugyancsak a középkorból származnak a különböző, egyszerű szorzásokon alapuló tréfás feladatok, mint amilyen: „Volt 12 Barát, mindeniknek vagyon 12 bottia, mindenik botban vagyon 12 tasza, mindenik tascában vagyon mind tizen két kenyér darab; mindenik kenyér darabban vagyon 12 egér és mindenik egérnek vagyon 12 fia, vallyon menit teszön summa szerint?”²⁹

Az osztásból, valamint a törtekből csak a nagyon egyszerű eseteket tárgyalhatták. A törtek osztása, mint nehéz feladat, nem szerepelt a tananyagban. Erre mutat az is, hogy az Aritmetika sem említi a törtek osztását.

E szűkös anyag keretén belül taníthattak még egyszerű hármasszabályt és néhány aritmetikai haladványt — amelyek „az konyhára semmit nem hoznac, *de tudni igön szép dolog, ha szinte nem használ is*”³⁰ — és megtanultak olyan a társaságban hasznos fogásokat, amelyek segítségével meg lehet „tvadni tarsodnac hani pénz vagyon erszeniben”³¹

Nagy általánosságban ez lehetett aritmetika tanításuk anyaga, de még ennyivel sem maradtak el más hazai és külföldi iskolától. Melanchtonék még nem tudták beilleszteni a matematikát az általános képzés keretébe s ennek a tárgynak a tanítása csak arra volt jó, hogy az egyhangú latin tanítást felfrissítse, egy kis változatosságot hozzon. Az anyagközlés is rendszertelenül folyt s nemhogy a heti órák számát, de még azt sem tudjuk megállapítani, hogy melyik évfolyam foglalkozott vele. Mindent a tanítók ügyességére bízta, s MARÓTHI-nak kellett jönnie, hogy a matematikát önálló tárggyá tegye, amelynek — legalább elvileg — pontosan meghatározott tanítási ideje és anyaga van.

Nem sokat változtatott a helyzeten az sem, hoy Szenczi Molnár Albert, aki 1588 körül szintén debreceni diák volt,³² 1622-ben közölte Sturm rendszerét.³³ Sturm

²⁷ Maróthi: Aritmetika stb. Debrecen, 1743. 54. l.

²⁸ Cantor, Moritz: Vorlesungen über die Geschichte der Mathematik. Leipzig, 1892. II. B. Vorwort. S: IX.

²⁹ Az Aritmetikából idézi: Hárs: i. m. 94. l.

³⁰ Hárs: i. m. 110. l.

³¹ Hárs: i. m. 137. l.

³² Dézsi Lajos: Szenci Molnár Albert. Budapest, 1897. 22. sk. l.

³³ Szenci Molnár Albert: Sylecta scholastica velut methodus novam aperiendi scholam Bilstenii etc. Heildelbergae. 1622. Pars. VI.: Instituto iuventutis in Paedagogiis illustribus Inferioribus Palatinatus. Hozzákapcsolva lexikonához.

ugyancsak klasszikus képzés segítségével adja meg az akadémiai tanulmányokhoz szükséges általános műveltséget s így az oktatás főtárgyai továbbra is a latin és a vallás maradt.

Körülbelül erre az időre esik a hazai protestáns iskolák reformálása⁸⁴ s így Sturm rendszerének hatása valószínűnek látszik. Ezt a valószínűséget növeli, hogy a sárospataki iskola, mint azt az 1621-i törvényekből megállapíthatjuk a Palatinus tanrendjével megegyezik, sőt tankönyvei is ugyanazok. A debreceni Kollégium 1657-i iskolai törvényeinek⁸⁵ nagy része pedig a sárospatakival mutat sok vonást s így Sturm a debreceni iskolára közvetve hatott.

Ezek a törvények még mindig nagy általánosságban szólnak a tantárgyakról, a módszerről és az iskolai rendről, a tankönyveket pedig meg sem említik.⁸⁶

Ebben a korban már kezdenek kialakulni az egyes osztályok körvonalai, azonban a tantárgyaknak évek és osztályok szerinti beosztására nézve semmiféle támogatást nem kapunk.

A reáliákról egy szóval sem tesz említést, noha valamelyes számvetést kellett tanításióknak.

Az alsó fokon hat osztály van, amelyekben a *publicus praeceptorok* tanítanak. A tanárok csak a felügyeletet végzik. A tanítás napi négy órán át folyik: délelőtt 6-7 (I) és 9-10, délután 2-3 és 4-5. Két óra soha sincsen egymás után, mert ezekben a szünetekben a *privatus praeceptorok* 5-10 növendékkel részletesen átveszik a feladott leckét.

A tananyag minél jobb elsajátítása érdekében szerdán és szombaton ismétlés volt. E napok délutánjait pedig játékkal töltötték el. A vakációval sem fukarkodtak, mert az kb. 22 hétig tartott. MARÓTHI ezt két hónapra akarta csökkenteni. Ezenként két nyilvános vizsgát tartottak és az is lehetséges, hogy írásbeli feladatokat is adtak.

Ami a felsőfokú oktatás anyagát illeti, arról még kevesebbet tudunk már csak azért is, mert nehéz a két fokozat közötti határvonalat meghúzni. A wittenbergi bursából hazakerült ifjak itthon is folytatják a megkezdett komoly munkát és megalakítják — a később heidelbergi és genfi hatással is kevert s a hazai viszonyokhoz is alkalmazandó — *Debreceni Coetust*.⁸⁷ Ebből az önképző társulattól alakult ki lassan a felsőfokú iskola, amelynek évfolyamai nem alulról felfelé fejlődtek, hanem éppen ellenkezőleg: eleinte végzett ifjak voltak a tagjai s csak később válik iskola jellegűvé.⁸⁸

A felsőfokú oktatás egyedüli célja: a lelkészképzés. Ehhez valóban nem sok reáliára volt szükség. A tanítás középpontjában — az alsófokkal egyöntetűen — a latin áll, az esetleg előforduló más tárgyakat (logika, filozófia) is csak teológiai vonatkozásban tanították.

A tanítási rendszerre vonatkozólag az 1603.-i dengelegi zsinat megerősíti az 1567-ben alkotott „*Majores articuli*” nevű kánonokat s az 1629.-i nagyváradi zsinat is csak annyit mond, hogy a rektorok szorgalmasan tanítsanak a régi szokás szerint.⁸⁹ A tanterv tehát csak általános utasításokat foglalhatott magában, mert a tananyag tartalmára nézve a rektorok buzgalma és tehetsége volt az irányadó. Eppen ezért minden szabályozási törekvés ellenére nagy tér nyílt a tanár önálló tevékenysége számára, ami az eredményben természetesen szélsőséges eltérésekre vezetett.

Módszerükről mindössze annyit állapíthatunk meg, hogy a kérdés-felelet mellett a vitatkozás is divott. Általában nem sokat törődtek a felsőfokú tanítással, mert

⁸⁴ Szombati János: A sárospataki reform. Kollégiumnak rövid története stb. Sárospatak. 1809. 5. l.

⁸⁵ A törvényeket közli: Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. Pápa. 1906—08. II. kötet, és Békefi Remig: A debreceni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. Budapest, 1889.

⁸⁶ A tanrendszert a VII. törvény tárgyalja. A liberales artes tanítását már a bevezetésben elrendeli.

⁸⁷ Az 1588-ban kezdődő anyakönyv: „Series studiosorum in Schola Debrecina helveticae confessionis addistorum tam Togatum, quam non Togatum ab anno Christi 1588. usque ad annum 1792. sub spatio 204. annorum.” megtalálható a Főiskola Nagykönyvtárában R.: 495. szám alatt.

⁸⁸ Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest. 1899—1902. I. k. 212. l.

⁸⁹ Barcsa: i. m. 21. l.

a kiválóbbak úgy is külföldre mentek tanulni s csak addig maradtak itthon, míg tanulmányaikhoz a szükséges anyagi eszközöket a vidéki rektorkodás⁴⁰ útján nem biztosították.⁴¹

Mennyivel szerencsésebb tananyag és módszer tekintetében e korszak végén a Comenius vezetése alatt éppen virágkorát élő sárospataki iskola!

Comenius Sárospatakon látta a magyar közoktatás elmaradottságát. Iskoláinkban ekkor úgyszólván csak a „liberales artes” lélek nélküli oktatása folyik. Comenius éppen a reáliákkal és a „nemzeti ismeretek” segélyével akarja megreformálni a humanista oktatást⁴² és a panszófia alapjává a természettudományokat teszi.⁴³ Gyakorlatilag alkalmazza a szemléltetés eddig ismeretlen elvét,⁴⁴ elkészíti világhírű „Orbis Pictus”-át és bevezeti a földrajz és történelem tanítását...⁴⁵

Hogy szervező, rendszerező, újító munkája hiába való lett s célját elérni nem tudta, semmit sem von le érdeméből. Patakot világhírűvé tette⁴⁶ olyan korban, amikor közoktatásunk fejlettségével még nem dicsekedhettünk.

II.

A NAGYVÁRADI ISKOLA BEOLVADÁSÁTÓL MARÓTHI FELLÉPTÉIG.

1660—1738.

A magyar reformátusoknak a XVI. században három kiemelkedő iskolája volt: Sárospatakon, Nagyváradon és Debrecenben. A Comenius vezetése alatt álló sárospataki kollégium fénykora a XVII. századba esik, a Rákóczi-család rekatolizációja után azonban rohamos hanyatlásnak indult. Még szerencsétlenebb helyzetbe jutott a nagyvárad, amely 1660-ban a török hódításnak esett áldozatul.⁴⁷ Egymás után pusztultak el iskoláink. A török veszélyt még a *protestánsok üldözése* is tetézte⁴⁸ s a földesuri jog alapján nem egy iskolánk volt kénytelen áldásos működését megszakítani vagy teljesen abbahagyni. Így tűnik el 1660-ban a pápai iskola⁴⁹ és jut az üldözött sorsára a pataki, amely az 1671-ben Debrecenben eltöltött tél után Erdélybe menekül.⁵⁰

A török hódításnak áldozatul esett Nagyvárad iskolája MARTONFALVI vezetése alatt Debrecenben telepedett le.

MARTONFALVI-ban sokat nyert a Kollégium. Mindjárt 1660-ban megreformálta az oktatást⁵¹ s az ő számára felállított harmadik tanszékkal és a magával hozott nagyszámú hallgatósággal sokban hozzájárult a debreceni Kollégium tekintélyének és jelentőségének növeléséhez.⁵² Az ő ideje óta nevezik a debreceni iskolát Kollégiumnak, talán, mert — mint Zsigmond Ferenc mondja⁵³ — a „tres faciunt Collegium” elvhez szigorúan ragaszkodtak. Részint az ő rektorkodása, részint az utána következő időkre esik KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY, LISZNYAI KOVÁCS PÁL és SZILÁGYI TÖNKŐ MARTON professzorkodása, akik a Kollégiumban rövid időre

⁴⁰ Zsigmond: i. m. 28. l.

⁴¹ Molnár Aladár: i. m. 504. l.

⁴² Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon. Budapest. 1931. 72. l.

Dezső Lajos: Comenius A. J. Magyarországon. Sárospatak. 1883. 9. 44 sk. 69. sk. l.

⁴³ Rácz: i. m. 15. l.

⁴⁴ A „Physica” c. munkája előszavában ezt mondja: „Semmit sem tudhat az aki semmit sem próbált. Az érzékek foglalkoztatására kell a legnagyobb súlyt fektetni.” — „Nagy Oktatástan”-ban (Dezső Lajos fordítása, Sárospatak. 1896.) is a szemléltetés fontosságát hangsúlyozza: „A Fizika tanításának nem verbális leírásokon, hanem a dolgok reális szemléletén kell alapulnia, a dolgokat magukat kell tanulni s nem idegen megfigyeléseket.” stb.

⁴⁵ Iványi Ede: Comenius Ámos János élete. Budapest. 1906. 157. l.

⁴⁶ Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története. Budapest. 1927. 24. l.

⁴⁷ Molnár Aladár: i. m. 468. l.

⁴⁸ A „Debreceni Kollégium okmányai 1579—1699” (Főiskolai Irattár A:40.) között e korból származó sok menlevél tanuskodik a zaklatásokról.

⁴⁹ Molnár Aladár: i. m. 469. l.

⁵⁰ Szűcs: i. m. II. k. 440. k. l.

⁵¹ Lampe: i. m. 631. l.

⁵² Nagy: i. m. 120. l.

⁵³ Zsigmond: i. m.

fellendítették a tanítás színvonalát, míg a terjeszkedést és növekedést 1704-ben a IV. tanszék felállításával igazolja.

Ekkor találkozunk először a reáliákkal. Természetesen nem önálló tárgyakként, hanem az egyháztörténettel és filozófiával kapcsolatban.

Bár a professzorok csak a felső fokon adtak elő, MARÓTHI irataiból⁵⁴ következtethetjük, hogy az alsó fokon is tanítottak számtant kéziratból és vezérkönyvnek nem alkalmas munkákból földrajzot. *A tanítás anyagáról azonban semmi közelebbit nem tudunk mondani. Számtanból* nem mehettek túl az előző kor anyagán (négy alapl művelet, törtek és esetleg az egyszerű hármasszabály), *földrajzból* pedig Európa országait és fontosabb, akadémiával rendelkező városait és folyóit taníthatták.

A tanított tárgyakra és tankönyvekre azonban nem kaptunk hiteles közléseket⁵⁵. Az egész alsó fokú tanítás nagyon szegényes lehetett. Panaszkodik is KOMÁROMI CSIPKES GYÖRGY:⁵⁶ „In latinis scholis quid discitur? Omnium liberalium artium, praeter grammaticae et logicae frustula historiarum item et philosophiae cet. publica ignorantia docet.”

Különböző iskolai törvények maradtak ugyan ránk, azonban a tanítás színvonalára és szellemére vonatkozólag egyik sem ad felvilágosítást. Tudjuk, hogy az alsó fokon hat osztály volt, de már a tantárgyaknak évek szerinti sorrendjét nem határozták meg. Az sem volt lehetetlen, hogy a kiválóbb növendékek a közbülső osztályt átugorják s az új iskolai évben — megelőzve társaikat — két osztállyal juszanak előbbre. Így megtörténhetett azután az is, hogy egyesek már 15-16 éves korukban főiskolára vagy egyetemre mentek.

Az előadott anyag természetesen nagymértékben függött a praeceptorok képességétől, ami a tanítás színvonalát nagyon szélsőségesé tette. Ezt Bessenyei György ismert visszaemlékezései a sárospataki,⁵⁷ és egy Polgári Mihály nevű diák naplója a debreceni iskoláról⁵⁸ egyaránt igazolják.

Sokkal figyelemreméltóbb haladást tapasztalhatunk azonban felsőfokú tanításuknál. Maga MARTONFALVI járt elől jó példával. Előadásait minden tekintetben igyekezett a kor színvonalára emelni, sőt ritka kivételként filozófiai előadásait — jobbra Apáczai műnyelvén — néha *magyarul tartotta meg*⁵⁹. Számos tankönyvet írt s ezek alapján következtetheti Szűcs,⁶⁰ hogy a számtan elemeit tanította. Mindenestre logikával foglalkozott. Részleteket nem tudunk, mert jöllehet ez időben már kezd kialakulni bizonyos fokú szakrendszer, az előadott anyag terjedelme teljesen a professzor egyéniségétől függött.

Nagy jelentőségű SZILÁGYI TÖNKŐ MÁRTON működése. SZILÁGYI a keleti nyelvek és a filozófia tanára volt és filozófiai előadásai keretében fizikát is adott elő, sőt hallgatói számára írt *Philosophia ad usum Scholarum praesertim Debrecinae applicata* (Heidelbergae, MDCLXXVIII.) című könyvének nagyobbik részét a fizika foglalja le.

Könyvében — a mechanikát kivéve, ahol Galilei tanítványa — Descartes hívének vallja magát. „Előadása azonban nem pusztá tükörképe egy nagy szellem fényének, mert SZILÁGYI egyike hazánkban a Bacon és Galilei által megindított exakt kutatások önálló munkásainak”.⁶¹ Eddigi tudomásunk szerint nála találjuk meg először az anyag megmaradásának törvényét, mikor az I. Cap. 14. pontjában ezt olvassuk:

⁵⁴ A később tárgyalandó „Opiniones...” iratból.

⁵⁵ Molnár Aladár: i. m. 494. l.

Sinka: i. m. 65. l.

⁵⁶ Philosophiai Pályamunkák. Buda. 1835. I. k. 72. l.

⁵⁷ Bessenyei György: Holmi. Béts. 1779. 103–105. l.

⁵⁸ Polgári Michaelis: Itinerarium, sive... etc. 1742. Kézirat a Főiskolai Nagykönyvtárban. R: 550. sz. alatt.

⁵⁹ Batta István: A fizikai tudományok hazai irodalmának története 1867-ig (Kézirat: özv. dr Batta Istvánné — Sárospatak — tulajdonában.) 54. l.

⁶⁰ Szűcs: i. m. II. k. 599. l.

Molnár: i. m. 472. l, nem tartja teljes hitelességűnek Martonfalvi számtan tanítását.

Barcsa: i. m. 77. l, is említi Martonfalvit, mint aki mértant tanított. Állítását azonban valószínűleg Szűcstől veszi.

⁶¹ Batta: i. m. 8. és kk.

„Materiam universi esse substantiam trine extensam, ultro sequitur: Eandem in eadem semper quantitatem citra omne augmentum, et decrementum, servante Deo (qui constans, sapiens, et bonus est, nec proinde destruit opus manuum suarum) permansuram in juxta: *Materia est ingenerabilis et incorruptibilis*. In toto universo intellige, in partibus enim perpetuo augescit et minuitur. Quod, rerum generationi, corruptioni, augmentationi et diminutioni, obnoxiam *Ελλαγαν* vicissitudo satis. Hinc illud: Labitor infans in puerum: puer in juvenem: juvenis in virum: vir in senem.“

Műve további részében a mozgásról, az égitestekről, majd a három elemről (levegő, víz, föld) szól. Könyve utolsó részében az élők világáról ír, megemlékezve a növényekről és állatokról. Az utolsó száz oldalt az ember leírásának szenteli.

Erdekes, hogy az elektromos és mágneses jelenségekről szólva a *kísérleti és szemléltető eszközök hiányáról panaszskodik*:⁶² „Nos igitur istas proprietates divisim considerare non duximus, maxime, quia mediis ad fidem et demonstrationem earum faciendibus, in gente nostra, tum temporum injuria, tum hominum incuria (O tempora! O mores!) misere destituimur.“

Valószínűleg ő vetette meg a fizikai szertár alapját, legalább a hagyomány azt tartja.⁶³ Erről azonban közelebbit nem mondhatunk, mert ha volt is valamilyen kísérleti eszközük, azok a török-dúláskor és a könyvtár égésekor elpusztultak.⁶⁴

„Nagyjelentőségű dolgok voltak ezek abban az időben — mondja Batta —⁶⁵ mert szinte világszerte a dogmatikus módszer szerint tanították a természettudományok alapelemeit. Ahol egy kis fizikát tanítottak: a tanulók fejébe egy-két mechanikai formulát és terjedős definíciókat, symbolumokat plántáltak anélkül, hogy azok jelentését megértették volna,“ s ugyanakkor Debrecenben új tanítási módszerrel *kísérleti fizikát* tanítottak.

Még is lett az eredménye SZILAGYI kísérleteinek, mert ha nem is tartották éppen „ördögösnek“, mint a nagy HATVANI-t, de bevádolták az egyházkerületnél, hogy a „virágzó Collégiumot“ és „a mi igaz Reformata vallásunkat mérges opiniókkal fertőzi.“ A gönczi tanuló ifjúság ezen vádjá alól azonban a zsinat SZILAGYI-t felmentette,⁶⁶ sőt öreg korában az egyházkerület püspökévé választotta.

A másik e korban kiemelkedő professzor LISZNYAI KOVÁCS PÁL. Bár a számtan elemeit is tanította, nevét a földrajz és történelem tanításával különösen pedig a *térképpel való szemléltetés* meghonosításával tette emlékezetessé. Magyarországra az első térképet ugyan Comenius hatására a Rákócziak hozatták be a sárospataki iskolába,⁶⁷ azonban Comenius távozása után a térképeknek nyoma veszett s így a Patakon tanuló LISZNYAI maga panasolja,⁶⁸ hogy végig tanulta a történelmet anélkül, hogy az előforduló helyek fekvéséről fogalma lett volna. Így a térképet neki újból kellett honosítania. Ez a legnagyobb érdeme.

Tankönyvei közül kiemelkedik a „*Professionum Scholasticarum...*“⁶⁹ című hatalmas műve, melyben a teremtéstől az ő koráig történt eseményeket írja le. Magának a történelemnek előadására kevés hely jut, mert a könyv nagy részét különböző — a logaritmus táblához hasonlítható — időszámítási táblázat foglalja le. Ilyenek pl. hány esztendő telt el a világ teremtésétől, Ádám teremtésétől, Mózes születése óta, stb.

A másik, szintén tanítványai számára írt tankönyve: „*Krónika, mely befoglal 1196 esztendőket vagyis Kr. u. 268-1464 esztendei dolgait a magyaroknak*“⁷⁰ — címében elmondja tartalmát.

⁶² Cap. XII. 12. p. 399.

⁶³ Zeliczy Dániel: Debrecen szabad királyi város egyetemes leírása. Debrecen 1882. 489. l.

⁶⁴ K. Kiss József: A physikai szertár története. (A debreceni ev. ref. főgymnasium 1894—95. évi értesítőjében.) 345. l.

⁶⁵ Batta : i. m. 11. l.

⁶⁶ A Nagykarolyban 1692. június 30-án tartott zsinat felmentő végzése a „Debreceni Kollégium okmányai 1579-1699“ között.

⁶⁷ Molnár Aladár: i. m. 473. l.

⁶⁸ A Professionum Scholasticarum bevezetésében.

⁶⁹ Professionum Scholasticarum, opera et studio Pauli Lisznyai Transylvano-Siculi elaboratum: Et Studiosae Juventuti Debreczinensi publice propositarum Pars Prima. Debreczini in Hungaria. Sumptibus Amlissimi Coetus Scholastici Debrecziniensis. Apud Viduam Juhannis Rosnyai. MDCLXXXIII, — Pars II. 1687. — Pars III: 1690.

⁷⁰ Megjelent: Debrecenben, 1692.

A teljesség kedvéért még kell még emlékeznünk KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY-nek, a filozófia professzorának 1665-ben megjelent: „*Judicaria Astrologia, avagy az üstökös csillagok felől való Judicium*” c. magyar nyelvű művéről is, amelyben az 1664. és 1665-ben feltűnt üstökösök jelentőségét és azoknak a földi dolgokra való befolyását magyarázza. E mű alapján következtethetjük, hogy Debrecenben az asztronómia, a csillagászat elemeit is tanították. Külön érdekessége a könyvnek,⁷¹ hogy a csillagászati műszavak helyett a köznyelv kifejezéseit igyekszik használni.⁷¹

Kár, hogy ezen kiváló professzorok fáradozása nem hagyott maradandó nyomot és így munkálkodásuk csak rövid időre emelte magasra a tanítás színvonalát. Az alsófokú tanításra sem ők, sem utódaik nem fordítottak kellő gondot s MARÓTHI-ig a Kollégium alsó fokozata csak „merev skolasztikai értelemben vett deák iskola, folytatása a középkori klastromi tanodának, erős protestáns színezettel, a speciális hazai és reálistantervek tudta nélkül.”⁷²

III.

MARÓTHI ÉS AZ 1770. ÉVI METHODUS.

1738-1792.

A közepes tehetségű vezetők miatt belsőleg hanyatlásnak indult Kollégiumban 1738-ban egy „külsőjére és tagjainak szoborszerű alkatára nézve is kellemes, folyékony nyelvű, zengzetes beszédű, elragadó szónoklatú, héber, hellén, latin, angol, francia, német, holland és olasz nyelveken szóló, az egyetemes tudományokban is jártas”⁷³ huszonhárom éves fiatalember foglalja el a számtam, történelem és literatura tanszéket. Lázás tevékenységgel fog munkához, hogy pótolja elődei mulasztását. Hat évig tartó tanárkodása alatt sikerült is neki az iskolát a kor követelményeinek megfelelő színvonalra emelni. Gondjaiba veszi az addig mostohagyermekként kezelt alsófokú oktatást, ahol meghonosítja a reáliákat.⁷⁴ Azonban nem feledkezik meg a felső fok megreformálásáról sem, amikor felállítja a második auditoriumot. Megszervezi a mindmáig fennálló híres Kollégiumi Kántust,⁷⁵ megveti alapját a fizikai szertárnak,⁷⁶ s megírja híres „*Aritmethica*”-ját.⁷⁷ Ezen felül gondja van a könyvtárra, a nyomdába betűket hozat, könyveket ad ki, rendezi a praeceptorságot, sőt még a „mosó-deákokról” sem feledkezik meg. Tekintélyére jellemző, hogy a „N. Tanács”-hoz küldött tervezete csaknem változtatás nélkül approbáltatik, noha sok, korát messze megelőző reformot javasol benne.

Hátramaradt tanügyi íratái között legfontosabb az 1741-ben Domokos főbíróhoz intézett „*Opiniones de promovenda Pietate ac Litteraria in Ecclesia et Schola Debreczinsi*”, amely a XVII. században létrejött tantervi munkálatokra igen nagy hatást gyakorolt.⁷⁸ Ebben az íratában egy kb. 70x95 cm² területű nagy táblázat alakjában öt kérdésre hét columna alatt ad 217 apró, szétszórtn, néha ismétlődő feleletet; e feleletek azonban egész tanrendszerét megvilágítják.

A józan okosságra és tapasztalatra hivatkozva igen károsnak tartja a szokásban levő tanítási módot, amely miatt „minden Ifjak kicsinytől-nagyig mindent egyszersmind rakásra tanulnak s mindenre oly szorosan köteleztetnek, hogy a Litteraturae Professor a maga fáradságának semmi hasznát sem remélheti mivel össze zavartatik a Tanu-

⁷¹ Batta: i. m. 44. l.

⁷² Szilágyi István: A gimnasiumi oktatásügy története a magyarországi helv. hitvallásúaknál. (Sárospataki Füzetek V. évf.) Sárospatak 1861. 198. l.

⁷³ Sinka: i. m. 70. l.

⁷⁴ Szilágyi Samuel: Oratio funebris ... de viro georgio Marothiano ..., etc. (Museum Helveticum. Part. II.) Tiguri. MDCCXLVI. p. 273.

⁷⁵ Nagy Sándor: A debreceni református főiskolai énekkar. (Kántus) Hajdúhadház. 1938. 16. l.

⁷⁶ K. Kiss: i. m. 347. l.

⁷⁷ Teljes címe: Arithmetica, vagy számvetésnek mestersége, Mellyet irt és koezoenséges Hasonra foeképen a Magyar Országón eloe-fordu.ható Dolgokra alkalmaztatni igyekezett Maróthi György D. P. Debretzenben. Nyomtt, Margitai János által 1743. Esztendoeben.

⁷⁸ Barcsa: i. m. 64. l.

Sinka: i. m. 79. l.

lók elméje." MARÓTHI ezen megállapításában az iskolai túlterhelés elleni állásfoglalását kell látnunk.

A reálákra vonatkozó reformjait a következőkben foglalhatjuk össze :

Mindenek előtt szeretné, ha a szerda és szombat délutánokat nem játékkal nem is valami komor (saevior) tárgyakkal töltenék el a növendékek, hanem olyan hasznos tanulnivalókkal, mint az aritmetika, geometria, histori a stb. Mindjárt tankönyveket is ajánl. Így matematikára : Pardiést, vagy akárki mást, csak a kéziratokat mellőzzék. Geometriára : Pardiést vagy Sturmot. Fizikára : Sylvanus-t⁷⁹ (SZILÁGYI TÖNKÖ MÁRTON professzor említett könyvét), vagy Szatmári-t. Természettanra : Cluverus-t, világtörténelemre : Sleidanus-t.

MARÓTHI-val kezdődik nálunk az önálló tanügyi fellendülés : bár a tantervi felépítésében Melanchton hármasságának, a reálirány és nemzeti ismeretek hangoztatásában Comeniusnak a hatása elvitázhatatlan. Jóllehet a XVIII. század tanterve — köztük az 1777-ben megjelent Ratio Educationis⁸⁰ — mind a gyakorlati, reális ismereteknek juttatják a vezető szerepet, mégis meglepő MARÓTHI sikere az erősen humanista irányzatú Kollégiumban.

Más íratában is kéri, hogy „Engedtettsék idő privatum Collegiumok tartására a Mathesisben és egyébben,” majd „az arithmetica lehetne tanítani mindjárt a Rudimentistákon elkezdve minden Classisokban a' tanítványok Capacitása szerint.” Ugyan-ezen íratában a „tanítás rendi” meghatározását sürgeti.

Kár, hogy rövid élete alatt nem volt sem ideje, sem alkalma összefoglaló pedagógiai mű megírására s szétszort, a nevelésre vonatkozó nézeteit sem gyűjtötte össze senki. Hogy milyen sokat nyert volna ezzel pedagógiai irodalmunk, mutatja a matematika didaktikájára vonatkozó rövid vázlata, melyet Arithmeticiájához írt Előljáró beszédében fektet le.

A címlapon és műve más részében is hangoztatja, hogy az aritmetikát a „közönséges Haszonra és főképen a Magyar Országon eloe-fordulható Dolgokra igyekezett alkalmaztatni.” A matezis emellett az elme fejlesztésének magasabb cálját is szolgálja.⁸¹

A Pestalozzi „szám, alak, szó” hármasságából MARÓTHI már 1743-ban a szám és alak didaktikai fontosságát hangsúlyozza mikor az Előljáró beszéd 7. lapján ezt írja : „Azoknak, kik Gyermekeket tanítanak igen jó volna Tanítványaikat mentül idejében lehet az Arithmetikára fogni : mert tapasztalásból mondhatom, hogy már öt' s hat esztendő s korában alkalmatos a' Gyermekek ; tsak hogy nem dérral dúrral, hanem játékok módjára kell apródonként elejibe adni : sőt semmit-sem fog meg könnyebben ha tsak valami elméje van. Nem lehet pedig kimondani, mely igen hasznos a gyermeki elmének élesítésére az Arithmetika és ha lehet a' Geometria. Így szokik leg-jobbán a' Gyermekek arra is, hogy minden dolgában magára vigyázó rendszerető és a' mint hívják, punctualis légyen ; mellyre igen nagy szüksége van a' mi embereinknek.”

A következő oldalon így folytatja : „Minekutánna pedig a' Gyermekek egyszer belé-kapott az Arithmetikába, igen jó lészen ötet apródonként arra szoktatni, hogy nagybabska számokat is tsak az elméjében próbálgasson felvetni... tsak hogy ezzel igen lassan kell sietni. Igen nagy haszna lészen ennek nem tsak mindenféle Számvetés könnyebbitésében, hanem főképpen az Imaginatio erejének nevelésében.”

A szám és alak tehát MARÓTHI nál a nevelés elemi eszköze akkor, amikor az iskolákban alig tanítottak valamelyes számvetést. Ezért ő „a matematikai oktatás nem csak első, de egyik legkiválóbb magyar metodikusa.”⁸²

Még meglepőbb hangzik amikor az anyanyelven való tanítás mellett tör lándzsát ! „Nem volna e elő-menetelesebb, ha egy kis rövid magyar nyelven szerzendő Grammaticabul... formálgatnák a' gyermekek casusait a' szóknak ?” — kérdi a vároosi N. Tanácstól. Másik helyen ajánja, hogy „íródnék egy kis Deák Grammatika

⁷⁹ Itt jegyzem meg, hogy Molnár Aladár i. m. 478. és k. lapjain Sylvanusban külföldi szerzőt lát, akinek még az életrajzát is közli.

⁸⁰ Ratio Educationis. Ford: Friml Aladár. Budapest 1913. Részletesebben Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. 1777-1848. Budapest. 1927. I. k.

⁸¹ Dávid : i. m. 43. l.

⁸² I. m. 44. l.

magyar nyelven és az introducaltatnék." Lehetetlen meg nem látnunk, hogy az alak és szám mellett a szónak is nagy képző erőt tulajdonít s így Pestalozzi-t e tekintetben sok évtizeddel megelőzte.

MARÓTHI szellemét és hatását azonban legjobban az 1770-ben megjelent *Methodus*⁸³ jellemzi, amely csekély változtatással 1791-ben újabb megerősítést nyert. A fejlődés útján tanrendszer és tanítási módszer szempontjából nagy haladást jelent, amennyiben a tantervben helyet foglalnak az addig ismeretlen vagy legalább is mellőzött tárgyak, módszer tekintetében pedig erősen hangsúlyozza az értelem ítélőképességének a fejlesztését, az emlékezet túlterhelése ellen. Ennek következtében — természetesen MARÓTHI hatása alatt — a reáliák előrenyomulnak, sőt a számtant a vallás után a második helyen említik.

A *Methodus* tananyagának bennünket érdeklő része a következő:

Declinisták: Számtanból: összeadás. — Földrajzból: Európa nevezetesebb országai.

Coniugisták: Számtanból: Kivonás. — Földrajzból: az előző osztály anyagán kívül Magyarország és a szomszédos országok helyzete.

Grammatisiák: Számtanból: a négy alpművelet. — Földrajzból: Európa valamennyi országának fővárosa folyója és akadémiaja.

Syntaxisták: Számtanból: a négy alpművelet és az egyszerű hármasszabály. — Földrajzból: a négy földrész általános ismeretén kívül: Ó-Görögország.

Poeták: Számtanból: „caput septimum Arithmeticae Marothianae” azaz a hármasszabály. — Földrajzból: az előző osztályok anyaga bővebben.

Oratorok és logikusok: Számtanból: Maróthi könyvének VII. VIII. IX. fejezete: a hármasszabály és törtekkel való műveletek. — Földrajzból: az előző évek anyagának részletes átismétlésén kívül a római földrajz, a történelem megértéséhez.

Az oratorok földrajz anyagához mindjárt tankönyvet is ajánl: *Joan. Lulofs: Introductio ad cognitionem atque usum utriusque globi etc.* (valószínűleg az 1763-as II. kiadást.) Cap I. et VI. — Térképül *Cellarius* szolgál.

MARÓTHI tekintélyére jellemző, hogy a *Methodus* számtanból nem a végzendő anyagot határozza meg, hanem MARÓTHI könyvének megfelelő fejezeteit.

Az oratorokkal kapcsolatban még megjegyzi a *Methodus*: „Optaremus ut brevis notitia Historiae Universalis imprimis *Historiae Patriae* huius Classis alumnis tradi posset.” A történelem tanítása azonban csak jámbor óhajítás maradt.

Láthatjuk tehát, hogy a reáliákat — ha szegényes anyaggal is — már minden osztályban tanítják. Nézzük az anyagot.

Számtanból a *declinisták* az összeadáson kívül a fejszámolást (sine Scriptura Numero) is gyakorolták, amelynek gyakorlati megvalósítására maga a *Methodus* ad utasítást. A tanító megad egy kiindulási számot, amelyhez — az aritmetikai sorhoz hasonlóan — egy állandó mennyiséget kell hozzáadni, illetőleg abból kivonni. Pl.: 2, 5, 8,... ill. 20, 18,...2, 0. Ebben a classisban, akárcsak a mai első elemiben még csak 20-ig tanultak számolni a növedékek, ezért a tankönyvül használt *Arithmetica* II. (1763-ban megjelent) kiadása külön összeadási és kivonási táblázatot is közöl 1-20 között. Ugyancsak szerepel a tankönyvben a szorzótáblán kívül a már LASKÓI-nál tárgyalt, „regula pigrorum” az 5-nél nagyobb számokkal való szorzások megkönnyítésére.

Az egyes műveletek után megtanulják azok próbáját is elvégezni. Ez a mai szokásos fordított műveletek és az u. n. *kilences próbával* történt. A kilences próba — melyet a már ismertetett Debreceni *Arithmetika* is tárgyal — a számok kilenccel való oszthatóságán alapul. Ha a tagok oszthatók kilenccel, nyilvánvalóan az eredmény is osztható lesz. Oszthatatlanság esetén pedig a maradékoknak kell meg egyezniük. Az esetleg előforduló tévedésekre — amikor t. i. a tagokban bennfoglalt 9-ek száma nem egyezik az eredményben foglaltakéval — maga MARÓTHI figyelmeztet.

Először a *grammatistáknál* szerepel mind a négy alpművelet azonban az

⁸³ Teljes címe: *Methodvs, quan in Collegio reformatorum Helveticae confessionis Debreciniensi, Omnes Scholas Inferiores. Docentes inde ab infima Elementariorvm classe vsque ad oratoriam et logicam seqvuntvr.* Debrecini. A. P. C. N. Clj. 17CC. LXX.

osztásból csak az „egy betűst” gyakorolták. A maradékból vagy igazítást vettek vagy mint törtet írták fel,

A *syntaxisták* a négy alpművet gyakorlásán kívül már az egyszerű hármasszabályt is tanúlják. Megismerkednek az egyes és fordított arányossággal és a számok osztatóságával. (a 11-el való osztatóság is szerepel.) A „visszás hármasszabály” azonban már a *poéták* anyagát képezi. Mindkét alkalommal a végzett műveletek helyességéről meggyőző próbát is alkalmaznak. Ezen iskola tagozat számtan anyagára a koronát az *orátorok és logikusok* teszik, amikor a törtékkel is megismerkednek. Ezt a részt meglehetősen részletességgel veszik át s hogy a tankönyvül használt MARÓTHI e tekintetben is milyen kiváló, igazolja Bod Péter egykorú bírálata: ⁸⁴ „Ez elmésen és fundamentomosan írott szép Munka, mellyel a' Deák szókat Magyarra fordítva írta, ⁸⁵ előadja a' tört számokat is.”

Ami földrajz oktatásukat illeti az nominalistikus, a topográfiai adatokra helyezi a fősúlyt. ⁸⁶ Az útatiszt külön figyelmeztet a földrajz fontosságára, mert a számtanon kívül egyedül képviseli a reáliákat.

Anyagbeosztásánál a kornak megfelelően jellemző, hogy először a nagyobb egységgel: Európával ismerkednek meg s csak azután tértek a részre: Magyarországra. „Európa térképét úgy kell elképzelni, — írja MARÓTHI ránc maradt földrajzjegyzetében ⁸⁷ — hogy az egy ülő szűz alakjához hasonló. A szűz homloka: P. Gallia, arca: Hispania, melle: Gallia, bal keze: Anglia, Skócia, és szigetei, jobb keze: Itália Szicíliával, bal válla: Belgium, jobb válla: Helvetzia, maga a törzs: Német-, Lengyel- és Magyarország (a köldöknél), valamint: Scandinávia, Dánia, Norvégia, stólája: Muscaország és végül a hátulsó része: Európai Törökország és Görögország.”

Ez a beosztás e korban egyetemes volt s a földrajzot tanuló kis diák először mindenütt Portugáliát tanulta meg. Valóban ez a sorrend, ha Európa térképét nézzük s a tőlünk legtávolabb eső országból indulunk ki. A későbbi tervezetek majd rájönnek erre az alapvető tévedésre!

Nincs igaza Bódinak, mikor azt írja, ⁸⁸ hogy a Methodusból a MARÓTHI által oly fontosnak tartott *mathematikai és csillagászati földrajz* elemei hiányzanak, mert az orátorok és logikusok földrajzknnyvenek Lulofs: Introductiojának I. fejezete (1-20 lap) csakis ezt tárgyalja. Az ég, föld, sarkok, délkörök, egyenlítő, szélességi és hosszúsági körök, sarkkörök, térítők, nap-éj egyenlőség, ekliptika, annak az egyenlítővel alkotott kb. 23.5°-os szöge, az állatöv stb. alkotják a fejezet tartalmát. *Ezzel az újítással pedig hazánkban elsőnek a debreceni Kollégium jelentkezik!*

Említésre méltó még az ókori földrajznak a három felső osztályba helyezése, ami tulajdonképpen — s ez sokáig így maradt — a klasszikusok megértéséhez volt szükséges és a hiányzó történelem tanítást volt hivatva pótolni.

A tanítás menetéről tudnunk kell még azt, hogy módszerük továbbra is katetikus maradt. ⁸⁹ A heti órák száma: 36. Ez ugyan soknak látszik azonban a nyilvános órákon kívül a hivatalos jellegű magántanítás ideje is bele van számítva. A számtanra és földrajzra kb. heti 2-2 óra jutott.

E tanulmányok sikeres elvégzése után azonban még nem került a növendék a főiskolára, hanem egy átmeneti, un. metafizikus osztályt kellett elvégeznie. Ez a hármas beosztás is MARÓTHI szellemére vall. Itt már nagyobb szerepe van a reáliáknak. A cél is éppen az ilyen irányú ismeretek pótlása. A kötelező tantervet a Methodus függelékben közli, így a végzett anyagra vonatkozóan a következőket mondhatjuk:

⁸⁴ Bod; i. m. 167. l.

⁸⁵ Keresztesi Mária: A magyar matematikai műnyelv története. Debrecen, 1935. című művében 51. Maróthitól származó szót sorol fel.

⁸⁶ Bódi Ferenc: A középiskolai földrajzoktatás története Magyarországon az első Ratio Educationis-tól napjainkig. Szeged, 1935. 20. l.

⁸⁷ Maróthi: Geographia Excepta... (Kézirat a Főiskolai Nagykönyvtárban, R: 265. Érdekes, hogy a gazdasági földrajz elemeit is tárgyalja, ezzel szemben Magyarország külön előadás tárgyát képezte volna. Részletesebben: Gaál Mihály: Maróthi György élete és munkássága Debrecen, 1938. Kézirat. (A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottsághoz beadott szakdolgozat.)

⁸⁸ Bódi: i. m. l. m. 21. l.

⁸⁹ Nagy: A debreceni ref. Kollégium 165. l.

Számtanból: Frider. Weidler: Institutiones Matheseos etc. c. műve III. fejezetéből tanították az arányokat és aránypárokat, az V. fejezetből pedig a négyzet — és köbgyökvonást. Az arányokkal kapcsolatban az aritmetikai és a geometriai haladványokkal és a hatványozással is megismertették a metafizikusokat. Természetesen nagyon elemi fokon.

Geometriából ugyancsak Weidler volt a tankönyv s a definíciókat és az egyszerűbb problémákat vették át. Nem mellőzhették azonban az előforduló gyakorlati alkalmazásokat s a növendékeket a libella, quadrans, astrolabium stb. használatára is megtanították.

Weidler könyvében általában mindenről van szó, ami a matematikával valami összefüggésben áll: a másodfokú egyenlettől a katonai várépítésig. Így a matematikát kedvelő diáknak bőven volt alkalmuk az önképzésre.⁹⁰ Hogy MARÓTHI és később HATVANI hatására megszerették e tárgyat legjobban bizonyítja az, hogy II. József szívesen alkalmazta őket gátépítési munkálatoknál.⁹¹

Földrajzból Cellarius geográfiai kompendiumát olvastatták. A kompendiumban a földrajz anyaga ma már ismeretlen felosztás alapján ó-, közép- és új-kori földrajzból állott. A különbség mindössze annyi, hogy a földrajzi helynevek és a történelmi vonatkozások nem azonosak a különböző korokban. Megelőzőleg azonban — a tankönyv bizonyossága szerint — átvették a matematikai és fizikai földrajz elemeit, így az orátorok osztályában már szereplő s *hazai közoktatásunkban eddig ismeretlen tárggyal elég sokáig és meglehetősen részletességgel foglalkoztak.*⁹²

Bár Cellarius földrajz könyvében is bőven akadnak történelmi vonatkozások, mint önálló tárgyat is olvastatták *Cellariusnak egy történelmi kompendiumából*. Igaz, hogy erre a tárgyra vonatkozó ismereteik nem lehettek nagyon alaposak, mert olyan hatalmas anyagot, mint az egyetemes világtörténelem még nagy vonásokban sem lehet egy év alatt elsajátítani. Azonban ez a kevés foglalkozás is korszakatkotó a Kollégium tentervi fejlődésében.

Az alsó- és középfokú oktatás ilyen rendezése után a felsőfokú tanítás anyaga sem maradhatott sokáig a maga szertelenségében.

Már MARÓTHI próbált valamilyen rendszert megállapítani.⁹³ Rövid ideig tartó tanárkodása alatt azonban ez nem sikerült. A Methodusnak a gyakorlatban bevált eredményei, de különösen a kormánynak e korban kifejtett nagyvonalú tanügyi politikája követelte a felsőfokú tanítás anyagának pontos megállapítását.⁹⁴

A Ratió Educationis és a vele szervesen összefüggő felsőfokú oktatás reformjával kapcsolatban a debrecenieknek is nyilalkozniuk kellett tananyaguk és tanítási módszerük jelen állapotáról.

A professzorátusnak e tárgyban adott felelete a múltra vonatkozó kutatásainkban rendkívüli fontosságú nemcsak a közölt adatok szempontjából, hanem azért is, mert ők maguk teljesen meg voltak elégedve úgy tanításuk színvonalával, mint a célt elérő eszközök használatával.

Nem csekély önértéssel adják tehát a választ,⁹⁵ sőt emlékezet okáért még a ta-

⁹⁰ Ebben az időben Ladislaus Csernák (munkásságát I. részletesen: Dávid: i. m. 47. és kk.) a metafizikusok praeceptor a Motsai ösztöndíjat nyerte el. 1769. január 13-i tanárkari gyűlés jegyzőkönyve. „Protocollum Professorale ab anno 1749-1791” p. 63. (Főiskolai Irattár: A: 28.45.)

⁹¹ A főiskolai anyakönyvben sok diák neve után olvasható: „redux ex negotio dimensionum agrorum.”

⁹² Maróthinak két ránk maradt földrajzi jegyzete közül a: „Geographia ab illo excepta. Methodus astrognosiae, quae sine globo aut chartis coelestibus praecipuorum siderum in horizonte conspicuorum nomina cognosci possunt. 1744” c. a csillagászat elemeit is tárgyalja. (Főiskolai Nagykönyvtár R: 298. a.)

⁹³ Az 1749. okt. 15-i gyűlésen kimondták, hogy: „fulújttatik a professoroknak 1743. május 13-án a' szenátustól is megerősített azon határozata, hogy a' theológiára jönni kívánó Ifjaknak előzetesen in classe philosophica kell tölteniök három évet.” Maróthi tehát eredményesen dolgozott. Kár, hogy a tanári gyűlések jegyzőkönyvei csak 1749-ben kezdődnek, így a megelőző korra nem kapunk ilyen részletes ismertetést. L. még 97. jegyzet.

⁹⁴ Mária Terézia 1776. és 1777. évi rendeletei a protestáns iskolák jogait szigorúan megszabják és a tanítás tervét előírják. Teleki Sámuelnek a Kollégium helyzetéről adott tájékoztatás. „Protocollum Professorale ab anno 1749.—1791. p. 98.)

⁹⁵ „A' Professzorok opiniója a' felölli mitsoda rendel kell tanítani a disciplinákat a' Collegiumban. 1777. szept. 20.” (Egyházkerületi Irattár. E. VIII. „Debreceni Főiskola 1”)

nárkari gyűlések jegyzőkönyveiben is megörökítik,⁹⁶ hogy „a' Debreczeni Reformata Sz. Ecclessia Consistoriuma eleibe Tiszt. Superintendens Szilágyi Sámuel Uram prae-sidiuma alatt, a' melly Proincentumot a' Tek. curatoratus részéről Tek. Domokos Lajos Consul Ur a' Collegiumbeli tanítás eránt bé adott a' felsőbb napokban, arra a' Professoratus e következő Reflexiókatt tette :

1mo. A' Collegiumba a' mostani tanításnak módja, hogy jó legyen meg tetszik a, gyümölcséből : mert solidus és valóságos tudományú Ifjakat nevelt fel minden Dis-ciplinákba. Meg esmerik ezt a' Lutheranus Atyafiak ez Hazában, oda ki pedig a' Helvetziai és Belgiumi Academiákban tanuló Ifjak minden Magyar Országból ki-mentek között legkészsűtebbeknek tartattatnak. Csak mostanság is jöttek erről hiteles attestatiok hozzánk.

2do. Ami a' mostani tanításnak módját ilyen gyümölcsössé teszi ez az, hogy két Auditoriumokra classificaltván az egész tanuló Ifjuság, a' kisebb auditoriumba azok a' Tudományok taníttatnak privata órákon két Professorok által, a' mellyek készítik az elmélyeket az Ifjaknak a' mélyebb és szélesebb Tudományoknak meg-értésére. Így már a' Litteraturae Professor taníttya az Ó és Új Geographiát, a' Ró-mai és Görög Antikvitásokat és a' Görög 's Deák Auctoroknak olvasását 's magya-rázását. A' Philosophiae Professor pedig taníttya a' pura Mathesist u. m. az Arith-meticat, Geometriát és a' trigonometriát, nem különben a' methaphysicanak neve-zetesebb részeit u. m. Principiumait a' Philosophiának, Cosmologiát és Theologiai Naturalist s az Algebrát is, a' mellyek kultsok minden mélyebb és szélesebb Dis-ciplinának meg tanulásához.

Azon mélyebb és szélesebb tudományokat pedig universalis vagy közönséges Letzkék által, mellyeket az egész Ifjuság hallgat, taníttya Délutáni órákon a' nagy Auditoriumban ugyan két Professor. Illyenek már a' Historia Universalis,⁹⁷ a' Phisika és a' Ius Naturae az Ethicaval együtt, a' mellyeket minden idejű Deáknak illendő és szükséges tanulni.

3tio. Ezen rendtartásnak azonkívül, hogy a' természetet követi az a haszna is vagyon, hogy akik a' Nemes Ifjak közül, vagy a' Lutheránus Ifjak közül nálunk két vagy három esztendeig kívánnak tanulni, módjok van benne, hogy azon egy esztendőbe a' Phililologiát, Mathesist, Historiát és Theologiát is jobbra megtanulhassák; mert mindezek különös órákon taníttattnak...

4to. Ez ellen a' Tanítás módja ellen mindazáltal obiicaltatik: 1mo hogy sok vacatiót enged, úgy mint 22 Hétnyt, 2do hogy a' tanításra következésképen tsak 30 Hetet hágy, a' mellyekből egyik Professornak tsak 15 Hét esik, mellyeken nem taníthat többet 150 óránál ha egy Héten 10 órát tartand...

8vo. Az új felvett Planumot sokkal több incomodumok és nehézségek nyomják... (s így) rendkívül megterheltetnek a' novitius Deákotskák a' sok Disciplinák tanulá-sával...

Mindezek ellenére a Consistorium élt a II. József „Tolerantia edictum„-a által engedélyezett nagyobb szabadsággal⁹⁸ s 1782 január 15-én új tantervet rendelt el,⁹⁹ amelyhez a professoroknak alkalmazkodniok kellett.¹⁰⁰ A professzorátus, mert az új tanterv sok korlátozást állított fel, ellenezte a változtatást, de eredményt nem tu-dott elérni.

Illyen korlátozás volt az, hogy a professoroknak előadásukban bizonyos rend-szert kellett alkalmazniok és most már nem lehetett azt megtenni, amit SINAI a tör-ténelem, görög és latin ékesszólás tanára tett, hogy a történelmi kollégiumot csak 30 éves tanári pályája végén fejezte be. Az „Ordo Studiorum“ az egy-egy félévben tartandó órák számát is megállapította: 95 ill. 115 órában. Ezenfelül a hároméves

⁹⁶ Protocollum Professorale ab anno 1749—1791. p. 77—81.

⁹⁷ „Hazánknek Históriájával együtt., Ez légyen értelme néhai Tiszt. Maróthi György Professor Uramnak,... a' maga keze írásából a' mellyek nálunk vagynak mutathattuk meg“, írják a 6. pontban. A hazai történelem tanítás ápolatlanságáról írnak az 1791. jan. 15-i jegyzőkönyvben. (Protocollum Professorale ab anno 1749-1791. p. 118.)

⁹⁸ A Teleki Sámuelnek adott válaszbán (Protocollum Professorale ab anno 1749-1791. p. 98.)

⁹⁹ Ordo Studiorum in Collegio Debreczinensi Helveticae Confessionis. (Egyházkerületi Irrátár. E. VIII. „Debreceni Főiskola. 1.“)

¹⁰⁰ Tóth Sámuel; Adalékok a tiszántúli ev. reformált egyházkerület történetéhez. Debrecen, 1894. II. füzet. 288. l.

teológia elvégzését az ugyancsak hároméves bölcsészet elvégzéséhez kötötte.

A professzorok nem tudtak belenyugodni a tantervbe és ellenzésüket többször nyilvánították. Végre 1791. január 15-én új tanterv kidolgozására kaptak parancsot.¹⁰¹ Ennek elkészítésénél legelőször azt szögezik le, hogy 8-9 évvel ezelőtt hozott tanítási rend sok nehézséget okoz, ami természetes is, mert elkészítésében a professzorátus nem vett részt. „Fegyverlorgató és törvényülő emberek hozták”¹⁰² — s így pedagógiai tekintetben nem is lehet kifogástalan. Ennél sokkal jobb volt a megelőző rendtartás s ők az „Ordo Studiorum” előtti tanrendnek alapján akarnak tovább dolgozni. Ennek hangsúlyozására nem csak a felsőbb fokú tanítás rendjét állapították meg, hanem az alsó fokra vonatkozó 1770-es Methodust is megerősítették és csekély változtatással újból kinyomatták.

A tanítást eredményesebbé tevő *tankönyvekről és szemléltető eszközök* beszerzéséről is gondoskodtak ebben a korban. Jóllehet a könyvből tanuló diák még mindig ritkaságszámba ment,¹⁰³ a haladás e téren is elvitázhatatlan. A szuperintendencia minden alkalmat megragad, hogy a kéziratok terjesztését megakadályozza és az előadások diktálását megtiltsa. E tilalmak és parancsok végrehajtását a gyakorlatban a tanuló ifjúság szegénysége miatt nem lehetett keresztülvinni.¹⁰⁴ A professzorátusban megvolt a jóakarát és a tankönyvek beszerzésénél segítségére volt az ifjúságnak. Így pl. 1792-ben 300 Cellarius Geographiát és 100 Weidert hozattak Bécsből, azonban az ilyen vállalkozások nem jártak a kívánt és remélt sikerrel. A meglevő és a közkezen forgó tankönyvek igen hiányosak és rossz állapotban voltak. Ilyen körülmények között a professzorok csak az elemeket adhatták s a főbb kérdésekkel alaposabban nem foglalkozhattak.

A szemléltető eszközökről sem feledkeztek meg. Földrajzból a térkép volt az egyetlen szemléltető eszközük, mert a MARÓTHI által külföldi tanulmányútjáról magával hozott földgömb útközben elveszett. A térképekre mindig nagy gondot fordítottak, s 1756 óta célra a temetési bevételek egy részét használták fel.

Sokkal szebb eredményt tud felmutatni a *fizikai szertár*, amelynek HATVANI híre és nagysikerű kísérletei alapján *országos viszonylatban első helyen kellett állnia*.¹⁰⁵

Igaz, hogy nagyrészt nem a professzorátus érdeme, mert 1768-ig csak egy fizikai szerekre vonatkozó tétel szerepel a kiadások között.¹⁰⁶ El is panaszkodik az öregedő HATVANI Rédey Ferenc főgondnokhoz intézett 1782. dec. 21-ileveében,¹⁰⁷ hogy: „Ámbár a múlt esztendő végén a V. Deputationnak declaráltam, hogy a physikához tartozó instrumentumok majd mind elavultak és a defectus miatt ezt a disciplinát, sőt másokat is tanítani nem lehet: még sem vétetődött legkisebb instrumentum is. Jóllehet Bétsben kétszer is megfordultam, sőt majd két hétig láktam s jó módomból lett vala benne, hogy mind a Physikához, Mathesishez s Astronomiához megkívántatott szükséges eszközöket a Mester emberekkel készíttessenek, maga P. Hell is ajánlván nekem ott abbéli szolgálatját, mégis senki élvezem e dolog felől semmit sem írt, sem nem szóllott...”

A fizikai szertár keletkezésének első nyomai MARÓTHI-hoz vezetnek. Ebből az időből van a szertárban a „Hódosy címer annak emlékeztetere, hogy az Antlia Pneumatica 1740-ben 100 pengő forintot ajándékozott néh. Tek. Hódosy János úr.”¹⁰⁸ A szertár állományát növelte MARÓTHI halála után az is, hogy az ő szereit

¹⁰¹ Protocollum Professorale ab anno 1749-1791, p. 117. 121. — A január 17-i gyűlésen a tantervet is megállapítják. Megelőzőleg 1782-ben a hazai protestánsok elhatározták, hogy közös tantervet fogadják életbe léptetni s a munkálatok elvégzésének megbeszélésére Pozsonyban össze is ülték. A tervezet el is készült, azonban gyakorlati keresztülviteléből semmi sem lett. A Debreceni Kollégiumot Hatvani István és Domokos Lajos főbíró képviselték. (Protocollum Professorale ab anno 1749-1791, p. 98-99.)

¹⁰² Protocollum Professorale ab anno 1749-1791, p. 117.

¹⁰³ Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, 1899—1902, I. k. 217. l.

¹⁰⁴ A professorátusnak 1782. január 15-én a tanítás rendjéről adott véleménye: 8. pont. Protocollum Professorale ab anno 1749-1791, p. 87.

¹⁰⁵ Batta: i. m. 13. l.

¹⁰⁶ „Hatvani István vett egy electrica Machinát Bétsben 14 forint 40 krért.”

¹⁰⁷ K. Kiss: i. m. 348. l.

¹⁰⁸ I. m. 347. l.

a főiskola vette meg. Sajnos, semminemű feljegyzés nem maradt arról, hogy mi lehetett birtokukban és az 1800-as évek elejéig e téren is csak hozzávetőleges becslésekre vagyunk utalva.

A „természetes” szaporulat a tanár által készített szerekből állott. HATVANI-nak e tekintetben is olyan eredményt sikerült elérni, amit nem csinál utána senki. Nevezetesen : Külföldön kitanították Kabai Mihályt, aki Debrecenbe való visszatérése után HATVANI-nak nagy segítségére volt nemcsak az új szerek elkészítésében, hanem a régiéek megpreparálásában is.

Ilyen körülmények között sikerült HATVANI-nak végrehajtani azokat a híres — nagyjából részben elektrosztatikus — kísérleteket, amelyek révén a „Magyar Faust” melléknévre tett szert. Ezek a laikus közönség számára ma is „hajmeresztő” kísérletek, az idők folyamán — egy kis Faust hatással keverten — oly mendemondákat szültek, amelyeken talán HATVANI nevetett volna legjobban.¹⁰⁹

„HATVANI — emellett — sokoldalú és jeles tudós volt ; nem csak a debreceni Kollégiumnak, hanem magyar korának is tiszteletreméltó alakja, aki ha ifjúságában külföldön marad s kedvezőbb viszonyok között fejlődhetik, talán a tudományok egyetemes történetében is számottevő szerepet játszik.”¹¹⁰

HATVANI tanított hazánkban először mechanikát és hidrosztatikát, kémia tanításában pedig maga mondja magát úttörőnek.¹¹¹ Ugyancsak a Bernoulli — tanítvány HATVANI volt az első hazánkban — mint Dávid Lajos elsőnek kimutatta —¹¹² aki „Intoroductio ad principia Philosophiae solidioris etc. (Debrecen. 1757.)” c. művének utolsó fejezetében valószínűségsszámítással foglalkozik.

Ez a kor volt a debreceni Kollégium újjászületése. A MARÓTHI által megindított úton haladva a tantervi fejlődés és a tanítás színvonala a kor szellemének teljesen megfelelt. Ennek okát nemcsak a körülmények szerencsés alakulásában és egy istenadta tehetség céltudatos kitartó munkájában kell keresnünk, hanem abban a szellemi erőben is, amelyet a Kollégium képviselt.

Minden iskolának, de különösen a mi konzervatív református iskoláinknak az a célja s egyben éltetője is, hogy saját növendékeiből neveljen magának nevelőket. Az ilyen emberek gyermekkoruk óta az iskola szellemében élnek és későbbi munkájukban is sokkal határozottabban látják a elérendő célt, *alma mater*-ük fellendítését. A Kollégiumnak e korban sikerült ezt teljesen elérnie : az eszme megvalósult.

MARÓTHI teljesen debreceni ember volt. De itt tanult a Kollégium két kiválósága : HATVANI és SINAI is. Sőt Domokos Lajos, akinek örök emlékeztető munkássága majd később fog kibontakozni — HATVANI magántanítványa volt. Talán az ő érdeme, hogy a főbíró mindig érdeklődött a nevelésügy iránt. Személyük a szellemi élet magas színvonalának garanciája.

IV.

A HUMÁNIZMUS ÉS A REALIZMUS KÜZDELME.

1792-1848.

Az 1792. év fordulópontot jelent a hazai protestáns iskolák, közöttük a debreceni Kollégium életében is. Az 1770. évi Methodus reália-engedményei, az 1777. évi Ratio Educationis gyakorlati, realisztikus iránya¹¹³ megindította a humanizmus és a realizmus küzdelmét. A II. József újításai ellen visszaható nemzeti ellenállás és a francia forradalmat előkészítő felvilágosodás pedig kiélestitte az ellentéteket. Az is-

¹⁰⁹ A Hatvani mondanakört közölte : Szilágyi István a Vasárnapi Ujság XIX. évfolyamában. (Pest, 1892) Az egész mondanakört — irodalmi hatásaival együtt — összefoglalta : Lósy-Schmidt Ede : Hatvani István élete és művei. Debrecen, 1931. c. műve 154-186. lapjain.

¹¹⁰ Pap Károly : „A Magyar Faust” életrajzához. (Irodalomtörténeti Közlemények), Budapest, 1916. 452. l.

¹¹¹ Lósy-Schmidt : i. m. 5. l.

¹¹² Dávid : i. m. 45. l.

¹¹³ Finácz Ernő : A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, 1899-1902. II. k. 208. és k,

kola világnézetek ütköző pontjává válik¹¹⁴ s közvetítésével megindul a mindmáig tartó harc az egyetemes embereshényt a klasszikus műveltség segítségével megvalósítani akaró humanisták és az elsősorban a nemzeti ideálokért lelkesedő : nemzeti, gyakorlati, reális képzettség segélyével honfiúvá nevelő realisták között.

A debreceni Kollégiumban 1795-ben aratták első győzelmüket a reálirány hívei. Domokos Lajos főbíró vezetése alatt az egyházkerület tantervkészítő bizottságában számbeli fölénybe jutottak s így az ő irányításuk mellett készült és az ő felfogásukat tükrözi a nyomtatásban is megjelent „Tanítók kötelessége.”¹¹⁵

„A Gyermekek tanítása olyan dolog mellynél nagyobbbat alig lehet valakire bizni: mivel a Gyermekek és líjű korbéli oktatástól függ főképpen minden embernek nem tsak világi és ideig való, hanem örökké tartó állapotja is, úgy, hogy valamint a hűséges és szorgalmatos Tanító Tanítvánnyai boldogságának, úgy a tsalárd és hűségtelen nagy oka azoknak következő boldogtalanságának...” ezekkel az örökérvényű szavakkal kezdődik az általános utasítás. Több lényeges változtatás van benne. A „nemzeti iskolának” nevezett elemi két osztályúvá tette, a mai gimnáziumnak megfelelő tagozat osztályainak a számát hétre emelte fel a Methodus hat osztályával szemben. Meghatározza a tanrendet is és így a tantárgyak fontosságára a rájuk fordított órák számából következtetést vonhatunk, Szilágyi István számításai alapján¹¹⁶ tudjuk, hogy a hét osztály 175 (7x25) órájából a történelemre jutott : 9 óra, a földrajzra és számtanra 12-12 óra. Az V. osztályban újítsként behozott fizika tanítására azonban „válasszon és szakasszon időt maga a tanító”

A tananyagnak bennünket érdeklő része a következő :

Az I. és II. nemzeti iskolában számtanból az összeadást, kivonást és a szorzást gyakorolják, különböző idő meghatározásokkal kapcsolatban. Földrajzból: Európa, Ázsia, Afrika és Amerika általános leírásán kívül Európa országainak fontosabb folyóit és városait tanítják. A „természeti dolgok” közül a beszéd és értelem gyakorlat módjára állattant is tanultak.

A deák iskolában *számtanból* a négy alpművelet, a törtek, a hármasszabály és a mértékek ismertetése van egyenletesen elosztva az első deák iskolától a poéta osztályig, mert a legfelső osztályban már nem tanítottak számvetést.

A *geometria*, amely ezen a fokon teljesen új tárgy, a reáliáknak szánt retorok osztályában szerepel. Anyaga: a longimetria elemi, a „nehezebbeket elhagyva.” Mint új tárgynak, tanítási módját is közlik: *A' Tanító Könyvet vagy Írást kezébe ne végyen, se Tanítványával ne vétessen, ne diktáljon semmit...*” Ebben a módszerben a *munkáltató tanítás* első csiráját kell látnunk.

Ugyancsak a retoroknál szerepel a tanítási idő nélkül hagyott *fizika* is. Itt „némelly szükségesebb dolgokat” tanítottak.

A reáliák közül legnagyobb anyaggal és az ismétlés újszerű elvével szerepel a *földrajz*. Először az elemi földrajz anyagát veszik át bővebben most már Ausztráliával együtt. A második osztályban Palesztina (a szent História megértéséhez) Magyarország és Európa szerepel a „*Kis Tükör*” szerint. A harmadik osztályban ókori földrajzot tanítanak: Kis Ázsiát és Afrika földközi- tengeri részét. *Térképet is kellett a tanulóknak rajzolniok*, „ha még olly ottrombán is.” A negyedik osztályban folytatják az ókori földrajz: Görögország, Thrácia, Itália tanítását. Mindezt azonban csak oly mértékben, amennyi Cornelius Nepos megértéséhez szükséges. Ókori földrajz mellett újkori földrajzot is tanítanak: átismétlik az alsóbb classisok tananyagát. A retorok és poéták hasonló beosztással haladnak tovább az anyaggal, de a legfelső osztályban, „az első esztendő Deákok Oskolájában” már földrajzot sem tanítanak. Ott már nincs reália.

Bár a Methodus 1791-i megerősítésébe vettek fel némi *történelmet*, nyugodtan újításnak tekinthetjük, mert a „Tanítók kötelességei”-ben sokkal több osztályt foglalkoztat és így természetesen anyaga is sokkal nagyobb. Már a II. deák iskolában

¹¹⁴ Törös László: Sárvári Pál, Arany János professzora. (A nagykőrösi Arany János Társaság évkönyve. VI. 1930-31. 86. l.)

¹¹⁵ A Tanítók kötelességei a Tanítónivalók és ezeknek rendi és módja a Helv. Vallástételt követő Debretzeni Collegium alsó oskoláiban, a szerint, a mint ezek a Tiszántul lévő Szuperintendentzia Conzisztoriuma által helyben hagyódtak.

¹¹⁶ Szilágyi István: A gymnasiumi oktatásügy története... 216 és k.

szerepel 5-6 hétig Magyarország históriája a földrajz helyett, de teljesen önálló tárggyá csak a IV. osztályban lesz, amikor Cornelius Nepos könnyebb megértése érdekében *BUDAI: Közönséges Históriajából* Perzsia, Görögország és a római birodalom történetét (Augustusig) tanítják. A hazai történelem tanítását is folytatják, amelyet Cornelius Nepos stílusában latinra fordíttatnak le. Ilyen fordítási gyakorlattal van összekötve a retorok történelem tanítása is.

Mint fontos újítást kell még megemlíteni, hogy a tanterv életbelépése után a *magyart teszik meg a tanítás nyelvéül*,¹¹⁷ jöllehet a latint is gyakorolni kell különösen az alsóbb osztályokban.

A reál irány újabb erősödését jelenti az is, hogy 1801-ben újabb tanterv-készítő bizottságot küld ki az egyházkerület, amely munkálataiban a következő újításokat vette fel¹¹⁸: I-II. osztályban szerepel a *természettan*, szemléltetés segítségével, III. osztályban a *fizika*, IV. osztályban: a *geometria*, a *polgári építészettan*, a *gyakorlati erőműtan* és a *magyar történelem*, V. osztályban *magyar alkotmánytan*, míg a két felső osztályban az akadémai fokon előadott *matematika* és *geometria* elemeit ismertetik. Érdekes újítás lett volna a tervezetben felvett *egészségtan* tanítása is. Kár, hogy ez a javaslat soha nem lépett életbe s a reálistáknak az 1795-ös engedményekkel kellett megelégedniük.

A realizmus megerősödése természetes reakcióképen a humanisták összefogását eredményezte, akik végül is kivitték, hogy az egyházkerület 1804-ben újabb deputációt küldjön ki. Itt a humanisták kerültek fölénybe és Álmosdon december 27-29 napjain¹¹⁹ elkészítették a híres „*Ratio Institutionis*”-t.¹²⁰

A Ratio a bevezetésben előrebocsátja, hogy a külföldi minták utazása nem sikerült s ha a nemzeti szellem nem akarunk erőszakot elkövetni, nekünk, protestáns magyaroknak, saját szellemünkhöz alkalmazott oktatási szervezetre van szükségünk. Eppen ezért az eddigi kísérletek sikertelenségén tanulnunk kell. Bár a latin klasszika megrövidítése a tanítók alkalmatlanságának is lehet a következménye, mégis azok a tárgyak, „*amelyek gyönyörködteő volta ellentétben van a komolyabb és nehezebb klasszikai studiumokkal s azoknak hátrányára válik a gymnasiumból irgalom nélkül kiküszöbölendők*”!¹²¹

A gimnáziumi oktatás célja — mint Szilágyi István mondja¹²² — „alaki képzés egyfelől, emancipálás másfelől minden mellék s anyagai tekintetek alól, úgy a gyakorlati élet mind a felsőbb tanfolyamok tekintetében s mind majdnem kirekesztőleg a latin klasszikai nyelv és irodalom segélye által, mely, hogy az alaki képző erővel

¹¹⁷ 1797. ápr. 25-i tanárkari gyűlésen elhatározták, hogy ez év május 1-től magyar nyelven fognak tanítani. — Acta Curatoratus et Professoratus Collegii ab anno 1792-1804. p. 115-118. (Főiskolai Irattár: A: 28. 46.)

¹¹⁸ Az 1801. aug. 9-i gyűlésen felolvasott tervezet bennünket érdeklő részei a következők: „Szükségesnek itéli a Deputatio, hogy a Septima, Sexta, Quinta és Quarta Classisokban a *természeti dolgok* is tanítódjanak és erre a végre könyv készítődjék, arra vigyázván, hogy a gyermekek a legközönségesebb négy lábú állatoknak, madaraknak, férgeknek, füvéknek, fáknek és Mineraliáknak eszmérésére vezéreltessenek. Ezekhez járuljon az Emberről szóló tudomány, melyet különösen a coniugisták tanuljanak: a többi pedig rész szerint a Septima és Sexta. rész szerint a Quinta Classisba járó gyerekek. Szükség lenne e végre azoknak az állatoknak, s a t képeit kímetszeni, alávetvén mindenkinek Magyar, Deák és Német nevét. „*ilyen munkát fog készíteni Doctor Szentgyörgyi József uram.* (4. pont.) Továbbá: „*A praejudiciumok és babonáság kiirtására* igen sokat tenne, ha a grammatisták kezébe azoknak captusához alkalmaztatott *Physica adómnék, Foga irni Prof. Tiszteleles Sárvári Pál uram.* (8. pont.) „*Ugyancsak Sárvárinak kellett volna tankönyveit írni: geometriából, civilis architecturából és practica mechanicabul.* (9. pont), valamint a felsőbb osztályosok számára *arithmetikából és geometriából* (17. pont) *Magyarország históriáját* valamint az *Ó és Új geográfiát meg fogja írni: Budai Eszai* (10-11. pont) „*Gesundheits Catechismus*”-t fog írni: Szentgyörgyi József (12. pont) és végül „*Magyar Ország politikai állapotáról*” Prof. Széplaki Pál készít tankönyvet (13. pont). Sajnos a tervezet könyvek közül a humanisták előretörése miatt csak néhány készült el.

¹¹⁹ Budai — akinek oroszlánrészre volt a tanterv létrejöttében — már a december 30-i tanárkari gyűlésen jelentést tesz a kész tervezetről (Acta Curatoratus et Professoratus Coll. Ref. Debrecin. ab anno 1804-1831. p. 40. Főiskolai Irattár A: 29., 1 (amiből következik, hogy a humanisták már kész tervvel állottak elő és csak a kedvező időre vártak.)

¹²⁰ Ratio Institutionis, ex praescripto superintenduntiae helv. conf. addictorum trans Tibiscanae die 6. octobris anni 1804. habiti deputationem Literariam Álmosdini diebus 27. 28 et 29 decembris anni ausdem elaborata, congregationi de in Superintendentiali anno 1806. diebus 18 et 19 aprilis celebratae exhibita, ab eademque approbata 1807.

¹²¹ Szilágyi István fordítása.

¹²² Szilágyi István: A gimnásiumi oktatásügy története, 218-219. l.

előkelőleg bír, azt a hagyomány igazolja s mert *állítólag* egyedül ez felel meg leginkább a magyar protestáns ember szükségeinek, hajlamainak."

Éppen ezért a tanításban eddig vezérfonálul szolgáló 1795-ös útastítás és tantervből elmarad a fizika és a geometria, és teljesen a latin fordítás keretébe olvad a magyar történelem. A reáliák közül csak a számtan és a Cornelius Nepos érdekeit szolgáló földrajz marad meg.

Igy a hét osztályra tagozódó gimnázium fő- és majdnem egyedüli tárgya a latin lett. Ez nyújthatott ugyan elegendő alaki képzést, azonban az akadémiai szaktanulmányokhoz szükséges előismereteket nem adta meg. Érezték ezt a Ratio készítői is. „Általmenvén a deákságra a tanulók hasznosnak és szükségesnek látszik, hogy elsőben valamely Encyclopedicus cursusra vivődjenek mindazért, hogy kik közülök sok időt a kollégiumban nem tölthetnek, minden felsőbb tudományokban való jártasság nélkül ne menjenek.”¹²³

Ez az *enciklopédikus kurzus* két évig tartott s ezen idő alatt a reáliákkal is behatóbban foglalkoztak. Így az első évben *pura mathesist* a második évben pedig *ő és új kori egyetemes történelmet, fizikát és alkalmazott matematikát* tanultak.

Miután a gimnázium így visszakapta régi humanista jogait, gondoskodni kellett azokról a növendékeről, akiknek nem az akadémiai képzettség volt az életcélja és akik a gyakorlati életben hasznosítható ismereteket szerették volna megszerezni. Ezt a feladatot a deputáció a következőképpen akarta megoldani.¹²⁴

Az I. és II. nemzeti iskolát minden növendék köteles elvégezni s csak ezután kezdheti meg a deák iskolákat. A II. osztály elvégzése után azonban a tanulók két csoportba oszlanak, mert csak egy részük megy gimnáziumba.

„Azok a gyermekek, kikkel Szüleik nem kívánnának Deák nyelvet tanulatni, de azonbann még ekkor az Oskolát sem akarnák vélek elhagyni, mehetnének egy most először felállítandó harmadik magyar oskolába, melyben tanulhatnak :

1. A' jó orthographiával való szép és Magyar írást,
2. Az Arithmeticanak négy Sipmlex Specieseit,
3. A' Természet Históriajából a' Plánták és Ásványok Országát a' Technologiával egybe kötvé,
4. Magyar Országának és minden Austriai Ditioknak bővebb Geographiáját, oly móddal, hogy azoknak természeti javai és fogyatkozásai is előadódának,
5. Mindenféle mértékeknek neveit a leg közönségesebb és leg egygyűgyűbb földméréssel együtt,
6. Vallást az Űtmutatás szerint.

Ha pedig a' Szülők akarják, jön a' negyedik és utolsó Magyar Oskola, a melyben több esztendők alatt is gyakorolódhatnak :

1. A' Magyar Conceptusbann : Quietantiák, Contraquietantiák, Obligatoriák és Levelek írásábann, Szám adás készítésben stb.
2. Az Arithmeticanak Composita Specieseibenn, a' Regula Detrivel együtt,
3. Tanúlhatnak az egész Geographiát,
4. Magyar Ország Históriaját, a' Hazában lévő rendnek, Szokásnak, Törvény útjának és Jurisdictionnak esmeretével edgyütt,
5. Közönséges élethez alkalmaztatott rövid Physicat, Mechanicat és Arhitecturat,
6. Rajzolás,
7. A' Vallást és keresztyén Erköltsi tudományt bővebben."

Azonban ez a részleteiben is pontosan kidolgozott és körültekintő tervezet sem volt sokáig életben. Most újra a reálisták elégedetlenkedtek, amihez még a kormány által kibocsátott II. Ratio Educationis követelményei is járultak.

Az egyházkerület kénytelen volt a nyomásnak engedni és 1811-ben újabb bizottságot küldött ki. A bizottság munkálataiban az 1795-ös *„Tanítók kötelességei”*-t vette alapul és csekély változtatással azt erősítette meg és adta ki újból. Nagyobb engedményt adott a reális tárgyaknak, mert munkálataiban az akkor sikertelen 1801-es javaslatot és az 1810-ben életbelépő híres sárospataki tantervet is szem előtt tartotta.

¹²³ Marton Sándor fordítása.

¹²⁴ 1804. dec. 30-i tanárkari gyűlés jegyzőkönyve. Acta Curatoratus et Professoratus Coll. Ref. Debrecin ab anno 1804-1831. p. 42-44.

Így „volt idő, amikor a sárospataki iskola szolgált mintául a debreceninek,¹²⁵” bár volt olyan is amikor szolgálhatott volna.

Tananyagában az előbbi „Tanítók kötelességei”-hez viszonyítva lényeges változást nem találunk. A két magyar iskolában most már jobban foglalkoznak az állattannal, mert időközben elkészült a tervbe vett *Szentgyörgyi Állattan* és a tanuláskor a növendékek az ő „*munkája végén lévő Táblákról megmutatják*” az állatokat.

A deák iskolában sem történt lényeges változtatás. A reáliák tovább bővülnek s így a *földrajz* most már minden osztályban szerepel. A *geometriából* a longimétrian felül a planimetriát és a sztereometriát is tanítják a három felső osztályban. Legnagyobb sikert ért el a *számtan*. Az alsó fokon a hármas szabály mellé jön a társaság szabálya, a *regula societatis*, sőt a felsőbb osztályban — ez Debrecenben eddig még nem fordult elő — az *algebra elemeivel* is megismertetik a növendékeket.

A realizmus térhódításába a humanisták nem tudtak belenyugodni és újabb tantervet sürgettek. Így jött létre a *Litteraria Deputatio*, amely 1817. július 27-31 között el is készíti a tantervet. A reálisták és humanisták utolsó összecsapása volt ez s így érthető, hogy mindkét tábor minden erejét összeszedte. A munkálatok nagyon lassan haladtak. Az újításokhoz szükséges kellő anyagi fedezet is nehezen gyűlik össze s így a tervezet csak 1820-ban tud életbe lépni. A tanterv a reálisták majd minden eredményét megsemmisítette s így a *humanisták végső győzelme megteremtette azt az állapotot, ahonnan az 1770. évi Methodus kiindult*.

A reálistáknak még egy utolsó alkalmuk volt, hogy a helyzet uraivá váljanak: Br. Vay Miklós 1840-ben történt főgondnoki beiktatásakor a reál irány hívének vallotta magát.¹²⁶ El is készült 1841-ben a tanterv, azonban gyakorlati megvalósításából semmi sem lett. Így az 1820-as tanterv csekély változtatással és módosítással —, melyek között 1833-ban a magyar tannyelv visszaállítása¹²⁷ legfontosabb — 1848-ig életben maradt.

Az alsófokú oktatás fejlődésében megindult hatalmas nekilendülés hullámai a felsőfokra is eljutottak és néhány évtized alatt magas színvonalú főiskolává tették a debreceni Kollégiumot.

Mindjárt a korszak elején két ifjú tudós professzorral gazdagodott az intézet tanári kara: BUDAI ESAIÁS-sal és SÁRVÁRI PÁL-lal. Mindketten a Kollégium növendékei voltak az 1770-es években, amikor az éppen fénykorát élte. Együtt mentek külföldi tanulmányútra, sőt Göttingában együtt is laktak,¹²⁸ Hazajöve mindketten az iskola színvonalának emelésén dolgoztak s első közös munkájuk a felsőfokú oktatás megreformálására vonatkozó tanterv volt, amelyet a püspök 1796. május 1.-én jóvá is hagyott.¹²⁹

E tervezet szerint SÁRVÁRI geometriából az arányosság és hasonlóság ismeretése után a *trigonometria* rejtelseibe vezette be hallgatóit, minden alkalommal ügyelve arra, hogy a tanultakat a *szabadban végzett gyakorlati mérésekkel* tegye hasznosabbá.¹³⁰ Ezen felül *aritmetikát* és *algebrát* adott elő sőt „a *physicanak mathematicai részeit*” is, mint amilyem a *mechanika*, *optika*, *hydraulika*, *cosmografia*¹³¹ stb. BUDAI ezalatt *egyetemes történelmet* adott elő, amelybe a *magyar történelmet* is beillesztette.¹³²

¹²⁵ Zsigmond; i. m. 13. l.

¹²⁶ Sinka; i. m. 129-130, l.

¹²⁷ 1833. nov. 17. Egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyve 194. pont,

¹²⁸ Törös; i. m. (A nagykovácsi Arany János Társaság V. Évkönyvében. 1929—30.) 1771,

¹²⁹ 1796. május 1-i tanári kari gyűlés jegyzőkönyve. Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792—1804. p. 87.

¹³⁰ 1796. okt. 8-i jegyzőkönyv. Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792-1804. p. 90-91

¹³¹ Sárvári. hazánk egyik lekorábbi Kant ismerője, ebben az időben „a *praktikus Okosság Critikáját*” adja elő délutáni óráin. 1798. ápr. 21-i gyűlésen helyben hagyott tanrend. Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792—1804. p. 141. l.

¹³² Tanításuk színvonalára következtethetünk a tanárkari gyűlések jegyzőkönyveiben feljegyzett vizsgakérdésekből. A juratusok és első évesek nem vizsgáznak, a többiekre azonban vizsgakényszer van. *Budai kérdései: Quadriennibus*; a) *Attrectaram Reipublicae Atheniensis in bello Peloponesiaco opum causae exponantur.*

b) *Philippus Macedo cum Alexandro Magno comparetur et uter laudem mereatur maiorem doceatur.*

BUDAI és SÁRVÁRI reformtervekkel teli munkásságának és a II. József reformjai elleni nemzeti visszahatásnak eredménye volt az is, hogy 1797. május 1-től az új iskolai év kezdetétől a szuperintendencia engedelmével előadásaitak nem latin, hanem magyar nyelven tartják. „Végezetre mivel nyelvünk szűk volta nem engedi, hogy azon még most előfordulandó Tudománybéli szók alkalmatosan és hamarjában kitevődhessenek. szükséges leszen az efféle Görög vagy Deák szókat inkább meghagyni és kijegyezni, mintsem azoknak kitevéséről való gondolkodással az időt elszalasztani vagy azokat esetlen és a Magyar füleket sértő szókkal kifejezni.”¹³³

BUDAI és SÁRVÁRI mellett legtöbbet tett a Kollégium érdekében egy HATVANI tanítvány: *Domokos Lajos* főbíró. A tantervi munkálatokból mindig kivette a részét s mint jó hazafi és gyakorlati ember a reál ismereteket részesítette előnyben. Egyformán gondja volt az alsófokú tanításra — az 1795-i tantervi munkálatok reáliá engedménye nagyobb részét az ő érdeme és a felsőfokúra is. Részben az ő munkásságának tudható be, hogy 1798-ban végre szétválasztották a matematika és filozófia tanítását — felállítva az V. filozófia tanszéket.¹³⁴

Most már több idő jutott arra, hogy SÁRVÁRI szaktárgyaival behatóbban foglalkozzék. Domokossal kidolgozott kidolgozott új tervezet¹³⁵ azonban nem maradt sokáig életben. A szuperintendencia — mint 1782-ben is tette — erélyes kézzel nyult bele a tanügyi autonómiába és egyszerűen diktálta a következő tanrendet.¹³⁶

A *harmadévesek* I. félévben: „Régi Historiáját a Napnyugati Birodalom eltör-léséig, hozzáadván a Napkeleti Históriát Constantinápoly megvételéig. Az esztendő hátulsó részének elsőbb három Hónapjaiban Dél előtti és Dél utáni órákon előadja különösen Hispania, Portugalia, Anglia, Gallia, Dánia, Norvégia, Borussia országok és a Muszka Birodalom Historiáját. A hátralévő három Hónapokban Magyarország és a szomszéd nemzetek: Ugymint, Lengyelek, Olaszok és Törökök Históriáját.”

A *másodéveseknek* SÁRVÁRI ad elő. Az első félévben: Trigonometria, Planat, Optikát, Naturalis Historiának a Systemáját, a II. félévben Physicat, Mechanicát, Ast-ronomiát, Kémiát és Mineralogiát.¹³⁷

Triennibus: a) Historiaene Cyri an Romuli maior adhiberi possit fides diiudicetur?

b) Narrationes mirandes ex libris Historicis captare; sitne Historiam discere definiatur.

c) Iudicium de Bruto Consule Filios rebelles percute securi iubente feratur.

Biennibus: a) Darii Codomanni Indoles ex rebus ab eo gestis ernatur.

b) An defectus Cognitionis Historicae in ullo vitae liberalinis genere tegi ac celari possit.

Sárvári kérdései: Quadriennibus: b) Quid sunt corpora organica, quid inorganica?

c) Natura aequationis ut dicitur in Algebra in quo posita est?

Triennibus: c) Fractio in genere quid est? Quomodo potest variari salvo valore? Quis usus est Variatio?

Biennibus: c) Quid est ratio Aritmetica, quid Geometria? Haec a divisione, illa a subtractione in quo differt?

A kérdések megtalálhatók az 1796. március 11-i gyűlés jegyzőkönyvében. Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792—1804. p. 70.

¹³³ 1797. április 25-i jegyzőkönyv. Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1795-1804. p. 115-118.

¹³⁴ 1698. április 25-i jegyzőkönyv. Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792-1804. p. 142. Az első filozófiai professor Lengyel József volt. — Domokosnak különösen Sinaival voltak elvi ellentétel, amelyek *pedagógiai és egyházszerkezeti kérdésekről* letérve személyeskedéssé fajultak

Állítólag Domokosnak is része volt a Hatvani-mondakör kifejlődésében, mert az ilyen hírek terjesztését az ellenfél erejének megtörésére használta fel. — Az első összecsapás ugyan Domokos vereségével végződött, azonban a végső győzelmet mégis ő szerezte meg.

¹³⁵ 1793. április 22-i jegyzőkönyv. — Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792—1804. p. 143.

¹³⁶ 1800. április 27-i jegyzőkönyv. — Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792—1804. p. 208.

¹³⁷ A Sárvári-tanítvány Arany János a „Bolond Istók” második énekében így emlékszik vissza tanulmányaira:

23. vsz. Oh, hányszor elmereng a tiszta mennybe.

Hol a tejút és a többi nap körök

Egy-egy láncszem tovább, a végtelenbe,

Hol milliárd nap és bolygó görög;

A sirius-hosz, ily távval szembe,

Már semmi, hát még ez a földi rög!.

De iskolában rettentő a sok

A+b, nagy V[—], a dölt oo-asok.

Ugyanekkor eltörölték a pár éve szokásban levő magyar tanítási nyelvet is és visszaállították „*ősi jogai*ba“ a latint.¹³⁸ A latin tannyelv visszaállítása a professzorátusban erős ellenzésre talált, mert nem tartották keresztülvihetőnek, hogy mindig latinul tanítsanak. Hosszas tanácskozás után végre azt a közvetítő javaslatot terjesztették a szuperintendencia elé, hogy egy kollégiumot latinul tartanak meg míg a többi magyarul. Ebbe a szuperintendencia bele is egyezett.¹³⁹

Az 1804. év fordulópontra jelent a főiskola történetében. A Ratio Institutionis, megalkotásánál BUDAI szeme előtt az egységes szervezetű iskola eszméje lebegett s éppen ezért a növendék egész pályáját átfogó egységes tervezetet dolgozott ki. A felső fokon természetesen nem hozhatott be olyan reformokat, mint az alsón, mert itt a szakképzés áll szemben az általános nevelés ideáljával. Leglényegesebb újítás volt az, hogy a hallgatóság — bizonyos óraminimumtól eltekintve — önként választhatta meg a tanrendben szereplő kollégiumokat.¹⁴⁰ Kevésbé lényeges, de szintén figyelemreméltó reform volt még az is, hogy ezentul az iskolai év nem május 1-én fog kezdődni, hanem ősszel — szeptemberben.¹⁴¹

A tervezet után pár évig nyugalom volt a tantervi fejlődésben. Minden haladt a maga útján. Egyetlen változtatás 1819. októberében történt, amikor az egyházkerület visszaállította újra a latin tannyelvet,¹⁴² amely 1833-ig maradt életben.¹⁴³

1823-ban örömdetes és a reáliák szempontjából rendkívüli fontosságú esemény történt a Kollégium életében: *felállították az ásványtan-növénytan-kémia tanszéket.*

SÁRVÁRI érdemének kell tulajdonítanunk, hogy egyik tanítványával, Cseh-Szombati Józseffel annyira megkedveltette az ásványtant, hogy az végrendeletében 25.000 RS. forintot hagyományozott egy felállítandó VII., ásványtani tanszék céljaira, kikötve, hogy az előadásokat magyarul kell megtartani.¹⁴⁴ Erre a tanszékre KERÉKES FERENC-et hívták meg, aki a várakozásoknak teljes mértékben megfelelt.

KERÉKES — akinek MARÓTHI után legtöbbet köszönhet a Kollégium — igen kiváló férfiú volt. Nemcsak elsőrendű szakember, akit Pétervárra akartak vinni egyetemi tanárnak és aki a Lipcsei Herczeg Jablonowszki Társaság pályázatán a komplex számok elméletének tisztázásáról írott művével dicséretet nyert,¹⁴⁵ hanem emellett kiváló pedagógus.

24. vsz. Zsúfolva is van termők: ő tanára
Alig százötvenedrész gondja volt;
A tábláig sem ért el szemsugára,
A legszebb képlet rajta — szürke folt:
„Folytassa Istók!” „*X elosztva á-ra...*”
Szegény myopsunk csak öltöztetett: —
S ha csillagáztak, ő nézve a csöbe:
Sipkát akasztott más lurkó elébe.

25. vsz. Szerette volna ő ismerni, óh nagy
Természet alkotó kezd művét!
Keresve, hol szűzen található vagy,
Erdők virágát és bérce kövét:
De a padokban (ah, szánni való agy!)
„Magolni” kelle kő, virág nevét;
S ha kézzel kézre járt valami ásvány:
Brügó darabbá vált körülvezésén.

28. vsz. Történelemből, ha kicskét tanult is,
Meg elfelejté a vizsgálatig.
Mert a fonál, ha oly hosszúra nyúlt is,
Nem az volt, mi szellemnek mondatik:
De a föld minden évszáma s királya
Meg a tanító körmönfont irálya.

¹³⁸ 1800. ápr. 25-i egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyve. 77. pont.

¹³⁹ 1800. május 5-i jegyzőkönyv. — Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792—1804. p. 209—212.

¹⁴⁰ 1804. dec. 30-i jegyzőkönyv. Acta Curatoratus et Professoratus Coll. Ref. Debr. ab anno 1804—1831. p. 51, (Főiskolai Irattár. A; 29. 1.)

¹⁴¹ 1804. dec. 15-i jegyzőkönyv. — Acta Curatoratus et Professoratus Coll. Ref. Debr. ab anno 1804—1831. p. 39,

¹⁴² 1819. okt. 2-3-i egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyve 76. cikk. 5. pont.

¹⁴³ 1833. nov. 17-i egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyve 194. pont.

¹⁴⁴ Törös László: i. m. (A nagykőrösi Arany János társaság VI. évkönyvében. 1930—31.) 95. l.

¹⁴⁵ Dávid: i. m. 51. l.

ERCSEY DÁNIEL-lel 1837-38-ban kidolgozott tervezete a „*Felsőbb tudományok új terve a mostani idők kívánságához alkalmaztatva*” — amelyet a deputáció 1838. április 18-29. napjain megvitatott — nem járt teljes sikerrel. Azonban a megvalósult rész is híven tükrözi tervezője szellemét. E tervezetben ugyanis pedagógiai szeménárium létesítésére tesz indítványt s a *felállított önálló pedagógiai tanszék nemcsak Magyarországon, hanem talán az egész világban első a maga nemében.*¹⁴⁶

SÁRVÁRI nyugalombavonulása után KERÉKES a matematikai tanszékre ment át, ahol magas színvonalú előadásaiiban¹⁴⁷ a műszavak magyarosításával is megpróbálkozott. Erről külön tanulmányt is írt¹⁴⁸ s ő maga mondja, hogy Révaitól tanult a legtöbbet, Sajnos a nyelvújításban nem volt szerencséje.¹⁴⁹

Befejezésül meg kell még emlékeznünk a *szertárak* fejlődéséről. E téren öröndetes javulást tapasztalhatunk, mert a Kollégium nagyhírű professzorai nem feledkeztek meg arról sem, hogy sikereiket maradandóvá tegyék.

„A' Physicum Instrumentumok vizsgáltaának meg, mi vagyon benne haszonra való és ami szükségesebb volna, azt hozatni kell.”¹⁵⁰ — „a szertár Custosának 50—60 forint adassék” — „a' physicum museumba hozatandó instrumentumokra nézve abban állapotott meg a' professoratus, hogy azok, mint a' Bibliotheca számára hozatandó könyvek, a Collegatus gyűlésben proponáltassanak Physices Professor Uram által, és ott Commitáltatván hozódjanak meg.”¹⁵¹ — Ilyen és ezekhez hasonló határozatok igazolják SÁRVÁRI gondoskodását.

Sajnos, a *fizikai szertár* állományáról közelebbi adatot nem találunk, mert leltárt nem készítettek. A szerek nagyrészt a professor lakásán voltak, amely nem-egyszer tűz martaléka lett. A könyvtárban őrzött szereknek sem volt jobb sorsa. Így ma már nem tudjuk megállapítani, hogy milyen eszközeik voltak. A tanárkari gyűlések jegyzőkönyveiben szétszórtan található adatok csak valószínű következtetések kiindulópontjai lehetnek. Így tudjuk, hogy SÁRVÁRI-nak BUDAI-val együtt szikerkült beszerezni Nagyváradon egy Elektrica Machina-t — még pedig ingyen.¹⁵² A hidraulikus gépet is megjavíttatták.¹⁵³

Az első leltár 1839-ben készült, amikor a nyugalombavonuló SÁRVÁRI-tól KERÉKES vette át a szertárt. Az állomány 221. db. volt, ezek közt azonban nagyon sok az ásvány és a geometriai test. Ennek oka az, hogy ezeket a tárgyakat még egy professor adta elő. SÁRVÁRI-nak legkedvesebb tárgya az ásványtan volt, így érthető, hogy gyűjteményről nem felejtkezett meg. Az egyházkerületi gyűlés különben is úgy határozott,¹⁵⁴ hogy „a' Physices Professor-nak szükséges lesz lassan-lassan Collectiót tenni a' Naturalis Historiára” — és ő élt is ezzel a felhatalmazással. 1798. nyarán LENGYEL JÓZSEF-fel, az új filozófia professzorral Bihar megye déli részébe utazott tanulmányútra, ahol fizikai és természetrajzi megfigyeléseket végeztek.¹⁵⁵ Bizonyára az az ásványtani és természetrajzi anyag vetette meg a szertárak alapját, amit ezen a kiránduláson gyűjtöttek.

A *természetrajzi tanszék* felállításakor KERÉKES bizonyára kapott SÁRVÁRI-tól szemléltető anyagot, azonban leltár vagy egyébbb írás nem maradt fenn s így e kérdérről nem tudunk közelebbit mondani.

Az első leltár 1840-ből való, amikor a SÁRVÁRI tanszékére átment KERÉKES CSÉCSI IMRENEK az új természetrajz professzornak adta át a szertárt. Állományuk

¹⁴⁶ Törös: i. m. 96. l.

¹⁴⁷ „A felsőbb mértan valódi alapelvei és egy toldalék tördelékkel s az ellenmondásos mennyiségek kifejtésével, Debrecen, 1862,” c. művében pl. a differenciálhányados fogalmát a mozgásból vezeti le.

¹⁴⁸ Értekezések és kitérések, Debrecen 1836.

¹⁴⁹ Batta: i. m. 88. l.

¹⁵⁰ 1793. ápr. 28. egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyve 10. pont.

¹⁵¹ 1799. jan. 16-i jegyzőkönyv. — Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792—1804. p. 162.

¹⁵² 1797. szept. 27-i jegyzőkönyv. — Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792. 1804. p. 199.

¹⁵³ 1798. aug. 5-i jegyzőkönyv. — Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792-1804. p. 154.

¹⁵⁴ 1793. ápr. 28-i egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyve 11. pont.

¹⁵⁵ 1798. jul. 23-i jegyzőkönyv. — Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792-1804. p. 154.

az átvételkor 502 darabból állott, amelyet CSÉCSI tanárkodása alatt több ezerrel szaporított.¹⁵⁶

A természetrajzi gyűjtemény nagyrésze ásványokból állott, mert a *növénygyűjtés* csak CSÉCSI alatt kezd kialakulni. A hatalmas nekilendülés után való kifejlődés azonban a később híressé vált „Füvészkert”-ben hozta meg a nagy áldozatokkal járó munka gyümölcsét.

A természetrajzi gyűjtemény keretében — a kellő anyagi fedezet hiánya miatt — *állattani vonatkozású szemléltető eszközökkel* nem találkozunk és egészen 1848-ig nem találunk nyomot ennek létezésére. Használt tankönyveikről elszórtan már a különböző tantervi munkálatoknál megemlékeztem, összefoglalóan még a következőket mondhatom:

A szuperintendencia — mint az előző korban is tette — most is szigorúan megtiltott minden diktálást,¹⁵⁷ aminek végül meg is lett az eredménye, mert egymásután adták ki a professzorok a kor színvonalán álló tankönyveket. Különösen a nagy tudományú BUDAI jeleskedett e téren s könyvei (*Közönséges História — Régi tudós világ históriája — Magyarország históriája I-III.*) megírásánál felhasználta a rendelkezésére álló összes forrásokat. De Szentgyörgyi: *Állattana*, Gáti István: *A természet históriája*, a nyelv művelést is célul tűző Földi János: *Természeti Históriaja* is megannyi vezérfonál a tanuló ifjúság kezében. A Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály által készített, Földi könyve folytatásául tekinthető „*Magyar Füvészkönyv*” pedig nemcsak a tankönyv követelményeinek felel meg, hanem hazai bonatikus irodalmunkban is korszakot alkotó mű. A sorozatot a kimondottan tankönyvnek „a felsőbb polgári s' középtudós iskolák szükségére” CSÉCSI IMRE által készített „*Földünk s' néhány nevezetesebb ásvány*” c. mű teszi teljessé.

Sajnos a SÁRVÁRI által beígért matematika és fizika könyvek nem jelentek meg nyomtatásban s e két tárgyban továbbra is Weidert ill. Horváth: *Fizikát* használták tankönyvül.¹⁵⁸

A tankönyvekkel kapcsolatban kell megemlékeznünk a *térképekről* is, amelyekre nagy gondot fordítottak. Mutatja ezt az is, hogy közhasználatra is hozatnak térképeket, hogy a szegényebbek a földrajzi atlasz hiánya miatt el ne maradjanak a tanulásban.¹⁵⁹ De a reáliák megbecsülését, különösen pedig a földrajz térhódítását mutatja az a tény is, hogy 1801-ben a Kendefi alapítványából jutalomkönyvvel kitüntetett 24 diák közül *kettő*: Weidler matematikai művét, *tíz* pedig földrajzi atlaszt kapott,¹⁶⁰ ami a kiosztott könyvek számának felét teszi ki.

A térképekkel való ellátás szempontjából emellett nagyjelentőségű még a „*Debreceni rézmetsző társaság*”¹⁶¹ működése, amely térképeivel nemcsak az anyaiskolát, hanem még a partikulákat is ellátta.

Ennek — a *közoktatás történetében páratlanul álló*¹⁶² — társaságnak, illetőleg a rézmetszés művészetének kezdete 1749-ig nyúlik vissza.¹⁶³ Ekkor azonban még csak könyvek címlapjának metszéséig terjedt. Karacs Ferenc is, a később országos hírűvé vált rézmetsző, debreceni tógátus diák korában kezdett foglalkozni rézmetszéssel, jóllehet itteni tartózkodásának nincs ily irányú maradandó emléke.¹⁶⁴

A társaság Erős Gábor vezetése és BUDAI felügyelete alatt az 1790-es évek

¹⁵⁶ A szertár leghíresebb darabja a *kabai meteorit* 1857.-ből való.

¹⁵⁷ 1797. január 22.-i jegyzőkönyv. (Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792—1804. p. 101.) A szuperintendencia levelének 3. pontja; a vétessék meg „a tankönyveket...”, hogy azután semminemű Dictatit ne tégyenek semmi Disciplinában, hanem csak az auctort explicálják és ha kell supplálják.” — Az 1801. ápr. 21. egyházkerületi gyűlés is tiltja a diktálást. —

¹⁵⁸ 1799. szept. 7.-i jegyzőkönyv. — Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792—1804. p. 187. — Még az 1828. aug. 8.-i egyházkerületi gyűlés 87. pontja értelmében is 200 Weidert-t kell hozatni az I. éveknek.

¹⁵⁹ 1799. aug. 3.-i jegyzőkönyv. — Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792—1804. p. 186.

¹⁶⁰ 1801. máj. 16.-i jegyzőkönyv. — Acta Curatoratus et Professoratus ab anno 1792—1804. p. 245.

¹⁶¹ Dóczy Imre: *Debreceni rézmetsző társaság.* (Magyar Paedagógia.) Budapest. 1898.

¹⁶² Finácsy Ernő: *A magyarországi középiskolák multja és jelene.* Budapest. 1896. 166. 1.

¹⁶³ Ecsedi István: *A rézmetszés művészete a debreceni ref. Kollégiumban.* Debrecen. 1931. 8—10. 1.

¹⁶⁴ Ecsedi István: *Karacs Ferenc térképmetsző élete és művei.* Debrecen. 1912.

végén alakult meg.¹⁶⁵ Első munkájuk az 1800-ban megjelent „Oskolai Új Átlás. Az alsó classisok számára” 12 lapból áll; a Föld, Európa országai és Magyarország fokeosztás nélküli térképeit tartalmazza. 1801-ben már „Oskolai Ó Átlás”-t készítenek ugyancsak 12 térképpel, míg 1804-ben az ugyancsak 12 lapból álló „Oskolai magyar Új Átlás”-t készítik el.

A térképeken kívül *könyvillusztrációka!* is vállaltak s ők metszették többek közt Szentgyörgyi Állattanának állatképeit és SÁRVÁRI rajzkönyvének mintarajzeit.

Kár, hogy helyüket az alapító generáció távozása után újakkal nem tudták pótolni, jóllehet a „rézmetsző társaság” ennyi munkával is nagyban kivette részét a Kollégiumnak a magyar szellemiség utánpótlásában betöltött nagy feladatából.

¹⁶⁵ E c s e d i: A rézmetszés művészete ... 17—18. 1.

IRODALOM:

- Balogh Ferenc: A debreceni református kollégium története adattári rendszerben. Debrecen. 1904.
- Barcsa János: A debreceni kollégium és pártikulái. Debrecen. 1905.
- Bessenyei György: Holmi. Béts. 1779.
- Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest. 1906.
- Békefi Remig: A debreceni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. Budapest. 1889.
- Békési Gyula: Mit csináltak száztíz évvel ezelőtt? (A Tiszántúli Ref. Tanáregyesület 1879-80 év-könyvében.)
- Bod Péter: Magyar athenas. Magyarigen. 1766.
- Bódi Ferenc: A középiskolai földrajzoktatás története az első Ratio Educationistól napjainkig. Szeged. 1936.
- Cantor, Moritz: Vorlesungen über die Geschichte der Mathematik. Leipzig. 1892.
- Dávid Lajos: Debreceni régi matematikusok. (Különlenyomat a debreceni Tisza István Tudományos Társaság II. osztályának munkáiból.) Debrecen. 1927.
- Dezső Lajos: Comenius A. J. Magyarországon. Sárospatak. 1883.
- Dézi Lajos: Szenci Molnár Albert. Budapest. 1897.
- Dóczy Imre: Debreceni rézmetsző diákok, (Magyar Paedagogia.) Budapest. 1898.
- Ecsedi István: A rézmetszés művészete a debreceni ref. Kollégiumban. Debrecen. 1931.
- Ecsedi István: Karacs Ferenc térképmetsző élete és művei. Debrecen. 1912.
- Fináczy Ernő: A renaissancekori nevelés története. Budapest. 1919.
- Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története. Budapest. 1927.
- Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, 1899-1902.
- Fináczy Ernő: A magyarországi középiskolák múltja és jelene. Budapest 1896.
- Friml Aladár: Az 1777. Ratio Educationis. Budapest. 1913.
- Géresi Kálmán: A ref. tanügy, különösen a debreceni főiskola történetéből. (A Tiszántúli Ref. Tanáregyesület 1879-80. évkönyvében.)
- Géresi Kálmán: A Kollégium külső történetének vázlata 1848-ig. (A debreceni ev. ref. főgymnasium 1894-95. évfolyamában.)
- Hárs János: A debreceni Aritmetika. Sárospatak. 1938.
- Iványi Ede: Comenius Ámos János élete. Budapest. 1906.
- Keresztesi Mária: A magyar matematikai műnyelv története. Debrecen. 1935.
- Ā. Kiss József: A fizikai szertár története. (A debreceni ev. ref. főgymnasium 1894-95. évfolyamában.)
- Kopp Lajos: Régi magyar arithmetikák. (A budapesti VIII. ker. főreáliskola 1892-93. évfolyamában.)
- Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. Budapest. 1927.
- Lampe, Frid. Adolphus: Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania, etc. MDCCXXXVIII.
- Lósy-Schmidt Ede: Hatvani István élete és művei. Debrecen. 1931.
- Marton Sándor: Iskolaügyünk története 1770-1820. (Protestáns Egyházi és Iskolai Lap.) Debrecen 1893.
- Melanchton, Philip: Opera omnia. (Corpus Reformatorum. Vol: XI.) Halis Saxonum. 1843.
- Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Budapest. 1881.
- Nagy Sándor: A debreceni református Kollégium. Hajdúhadház. 1933.
- Nagy Sándor: A debreceni református főiskolai énekkar. (Kántus) 1739-1938-ig. Hajdúhadház. 1938.
- Nagy Sándor: Földi János a grammatikus és nyelvújító. Hajdúhadház. 1927.
- Papp Károly: A „Magyar Faust” életrajzához. (Irodalomtörténeti Közlemények. XXVI.) Budapest. 1916
- Paulsen, Friedrich: Geschichte des gelehrten Unterrichts. 3. Aufl. Leipzig. 1919.
- Philosophiai Pályamunkák. Buda. 1835.
- Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon, Budapest. 1931.
- Sinka Sándor: A gymnasiumi oktatásügy története 1848-ig. (A debreceni ev. ref. főgymnasium 1894-95. évfolyamában.)
- S. Szabó József: A debreceni főiskola kezdeti szervezete és belső élete. (Debreceni Protestáns Lap. LVII.) Debrecen. 1937.
- Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. Budapest. 1879.
- Szenci Molnár Albert: Syllecta scholastica velut methodus novam aperiendi scholam Bilstenii etc. Heidelbergae. MDCXXII.

- Szilágyi István: A gymnasiumi oktatásügy története a magyarországi helv. hitvallásuaknál. (Sárospataki Füzetek. V.) Sárospatak. 1861.
- Szilágyi István: A Hatvani munda. (Vasárnapi Ujság. XIX.) Pest. 1872.
- Szilágyi Sámuel: Oratio funebris de viro Georgio Marothiano etc. (Museum Helveticum, Part. II.) Tiguri. MDCCXLVI.
- Szily Kálmán: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Budapest. 1898.
- Szombati János: A sárospataki reform. Kollegiumnak rövid históriája stb. Sárospatak. 1809.
- Szücs István: Szabad királyi Debreczen város történelme. Debreczen. 1871.
- Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. Pápa. 1906—08.
- Tóth Sámuel: Adalékok a tiszántúli ev. reformált egyházkerület történetéhez. Debrecen. 1894.
- Törös László: Sárvári Pál, Arany János professora. (A nagykőrösi Arany János Társaság IV-VI. évkönyveiben.) Nagykőrös. 1928—31.
- Varga Zsigmond: A debreceni református főiskola nagykönyvtára írásban és képben. Debrecen. 1934.
- Zeliczy Dániel: Debreczen szabad királyi város egyetemes leírása. Debrecen. 1882.
- Zsigmond Ferenc: A debreceni református Kollégium története. Debrecen. 1938.

K É Z I R A T O K:

- Batta István: A fizikai tudományok hazai irodalmának története 1867-ig. (özv. dr. Batta Istvánné tulajdonában. Sárospatak.)
- Gál Mihály: Maróthi György élete és munkássága. Debrecen. 1938. (A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottsághoz beadott szakdolgozat.)
- Kerekes-Ercsey: Felsőbb tudományok új terve a mostani idők kívánalmához alkalmaztatva. (Egyházkerületi Irattár. E; VIII. „Debreceni Főiskola. 1.”)
- Maróthi György: Opiniones de promovenda Pietate ac Literaria in Ecclesia et Schola Debreczinsi. (Egyházkerületi Irattár; E; VIII. „Debreceni Főiskola. 1.”)
- Maróthi György: Magánlevelei, előterjesztései, tervezetei. (Főiskolai Irattár; „A debreceni Kollégium okmányai 1579-1699”. A; 40. 1.)
- Polgári Michaelis: Itinerarium. sive... (Főiskolai Nagykönyvtár. R; 550.)
- Extractus Matriculae Studiosorum Nationis Hungaricae ab anno 1522. tractandorum Studiorum causa in Academiám Wittenbergensem concurractium. (Főiskolai Irattár; 40. 1. „A Kollégium okmányai 1579-1699”.)
- Series Studiosorum in schola Debrecina helveticae confessionis addictorum tam togatum, quam non togatum ab anno Christi 1588 usque ad annum 1792 sub spatio 204 annorum. Főiskolai Nagykönyvtár: R: 495.)
- Tanügyi Iratok. (Főiskolai Irattár. A; 40. 1-5.)
- Protocolum Professorale ab anno 1749-1791. (Főiskolai Irattár; A; 28. ⁴⁶.)
- Acta Curatoratus et Professoratus Collegii ab anno 1792-1804. (Főiskolai Irattár: A; 28. ⁴⁶.)
- Acta Curatoratus et Professoratus Coll. Ref. Debr. ab anno 1804-1831. (Főiskolai Irattár: A; 29. ¹.)
- Tanárkari gyűlések jegyzőkönyve 1831-34...-51. (Főiskolai Irattár; A; 29. ²⁻⁹.)
- A Professorok opinioja a feláll mitsoda rendel kell tanítani a disciplinákat a Collegiumban. 1777. (Egyházkerületi Irattár. E; VIII. „Debreceni Főiskola. 1.”)
- Ordo Studiorum in Collegio Debreczinensi Helveticae Confessionis. (Egyházkerületi Irattár. E; VIII. „Debreceni Főiskola. 1.”)

A felhasznált tankönyvek, jegyzetek és értesítők címe megtalálható a szövegben.

T A R T A L O M:

	oldal.
Bevezetés — — — — —	3.—4.
I. A legrégebb időtől a nagyvárad i skola beolvadásáig (1538—1660.) — A reformáció hatása az oktatásügyre. — A wittenbergi magyar bursa. — Debrecen rég i iskolája — A prédikátori és tanítói hivatal szétválásztása. — A debreceni Arit- metika. — Az 1657.-i iskolai törvények. — Felsőfokú tanítás.	4.—9.
II. A nagyvárad i skola beolvadásától Maróthi felléptéig (1660—1738.) — A török hóditásnak áldozatul esett Nagyvárad iskolája Debrecenben telepedik le. — Alsófokú tanítás. — Felsőfoku tanítás. — Szilágyi Tönkö Márton kísérleti fizikát tanít. — Lisznyai Kovács Pál térképpel szemlélteti földrajzi és történelmi előadásait.	9.—12.
III. Maróthi és az 1770. évi Methodus (1738—1792.) — — — — — Maróthi egyénisége. — Tanügyi iratai. — A matematika didaktikája, a szám, alak és szó képzőereje Maróthinál. — Az 1770. évi Methodus. — Aritmetika és földrajz ta- nítás. — Matematikai és csillagászati földrajz. — A metafizikus osztály tanterve. — Felsőfokú tanítás. — Tankönyvek és szemléltető eszközök. — Fizikai szertár.	12.—19.
IV. A reáлизmus és humánizmus küzdelme (1792—1848.) — — — — — Az I. „Tanítók kötelessége.” — Az 1801-es tervezet — A „Ratio Institutionis ” — A II. „Tanítók kötelessége.” — Az 1817—20-as tanterv. — Felsőfokú tanítás. — Fizikai szertár. — Természettrajzi szertár. — Tankönyvek. — Térképek.	19.—28.
Irodalom — — — — —	29.—31.
Tartalom — — — — —	31.

DEBRECENI EGYETEM KÖNYVTÁRA

13245 /1958

THEOLOGIAI TANULMANYOK.

ERTEKEZÉSEK A THEOLOGIAI TUDOMÁNYOK MINDEN ÁGÁBÓL.

Szerkeszti: Csikesz Sándor, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

Eddig az alábbi művek jelentek meg félkemény borítékban, nagy lexikon-oktáv lapokkal, tartalommutatóval, tártós fűzésben

1. szám. *Bányai Lajos*: „Hiszek egy, közönséges, keresztyén anyaszentegyházat”. Dogmatikai tanulmány. 71 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
2. szám. *Enyedy Andor*: Magyar református katekézisdolom. Vallás-pedagógiai tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
3. szám. *Dr. Révész Imre*: „Krisztus és Antikrisztus”. Ozorai Imre és műve. Tanulmány a magyar protestáns teológiai gondolkodás kezdeteiből. 33 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
4. szám. *Gaudy László*: A bibliai történetek tanításának vallás-pedagógiai módszertana. 63 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
5. szám. A „*Mortalium animos*” című pápai enciklika ügye. *Csikesz Sándor*: Előszó. *Marion János*: Történeti előzmények és háttér. A „*Mortalium animos*” szövege és magyar fordítása (*Rábold Gusztáv* ford.; revidálta Cs. S.). *Vasady Béla*: Az enciklika tartalma, lényege és feleletünk. *Baltazar Dezső* nyilatkozata a „*Mortalium animos*” ügyről. Az Orsz. Ref. Lelkész-Egyesület határozata. 24 lex. oktáv lap, petit szedéssel. Ára 1'50 P.
6. szám. *Ferenczy Károly*: Az evangelizáció problémája elvi és gyakorlati vonatkozásaiban. Belmissziói tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
7. szám. *Dr. Vasady Béla*: *Girgensohn Károly* élete és munkássága. 94 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
8. szám. *Dr. Tarczay Erzsébet*: A reformáció Horvát-Szlavonországban. 93 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
9. szám. *Lic. Dr. Karner Károly*: Jézus halálának napja. 38 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
10. szám. *Soós Béla*: *Melius Péter* szentháromságtana. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
11. szám. *Klein Gáspár*: Az állami protestáns egyetem eszméje a Habsburgok alatt a 18. és 19. században. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
12. szám. *Dr. Nagy Géza*: *Barth* teológiájának előzményei, kritikája és jelentősége. 36 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
13. szám. *Gáncs Aladár*: Mit tanulhatunk *Barth* Károlytól? 18 lex. oktáv lap. Ára 1'30 P.
11. szám. *Lic. theol. Dr. Karner Károly*: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában. 127 lex. oktáv lap. Számos szöveg-közötti statisztikai táblázattal és 40 drb táblázat-melléklettel. Ára 4'20 P.
15. szám. *Incze Gábor*: magyar református imádság a XVI. és XVII. században. Két facsimile-vel és személymutatóval, valamint angol nyelvű tartalmi összefoglalással. 200 lex. oktáv lap. Ára 6'— P.
16. szám. *Csikesz Sándor*: „Az „Uj-Sálem”-Mozgalom. Adalék az újabbkori vallásos mozgalmak hazai történetéhez. II. A szektákról. 49 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
17. szám. *Rucz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből (1711—1914). I. kötet. 152 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
18. szám. *Rucz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből. (1711—1914). II. kötet. (Sajtó alatt.)
19. szám. *Módis László*: *Zakariás* próféta és könyve. 76 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
20. szám. *Dr. Tavaszy Sándor*: A dialektikai teológia a főiskolai teológiai oktatásban és nevelésben. 8 lex. oktáv lap. Ára 1'—50 P.
21. szám. *vitéz Bogár János*: Az egyházi évkör kialakulása és hatása az ígéhirdetésre. Liturgikai tanulmány. 164 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
22. szám. *Dr. Soos Béla*: *Zwingli* és *Luther* találkozása Marburgban. Részlet egy későbbi *Zwingli*-életrajzból. 38. lex. oktáv lap. Ára 1'—P.
23. szám. *Farkas Pál*: A buddhizmus etikája a „Negyedik Nemes Igazság” alapján. 90 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
24. szám. *Dr. Vasady Béla*: A paradoxon a teológiai gondolkodásban. 8 lex. oktáv lap. Ára 1'—50 P.
25. szám. *Szabó Zoltán*: az ifjkor lélektana és az ifjuság lelkipogond zása. 104 lex. oktáv lap. Ára 4 P.
26. szám. *Dr Nagy Sándor*: A vallásos nevelés és oktatás a debreceni Kollégiumban a reformáció korától a XIX. század közepéig. 104 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
27. szám. *Dr Nagy Géza*: A kapitalizmus jövője és a kálvinizmus. 16 lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
28. szám. *Járosi Andor*: A német evangélikus liturgikai reformmozgalmak. 54. lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
29. szám. *Feigl József*: Gondolatok a praedestinatoról és szabadakaratról. Filozófiai tanulmány. 22. lex. oktáv lap. Ára 1'40 P.
30. szám. *Benedek Sándor*: *Tóth Ferenc* gyakorlati teológiája. Tanulmány a gyakorlati teológia köréből. 257 lex. oktáv lap. Ára 6 P.
31. szám. *Dr Módis László*: Rövid bibliai héber nyelvtan. 66 lex. oktáv lap és tíz táblázat paradigma. Ára 6.— P.
32. szám. *Dr. Révész Imre*: I. *Kálvin* legelső magyar támadója *Draskovich György* és *Confutatioja*. — II. *Bucer Márton* és a magyar reformáció. — 30 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
33. szám. *D. Dr. Pröhle Károly*: A teológia feladata a jelenkorban. — *Dr. Kiss Jenő*: *Péter* apostol három arcképe az Újszövetségben. — 17 lex. oktáv lap. Ára: 1.20 P

THEOLOGIAI TANULMÁNYOK.

(Folytatás a 3. borítéklapról).

34. szám. *Farkas Ignác*: A test és lélek viszonya Beigson filozófiájában. 61 lex. oktáv lap. Ára 2.50 P.
35. szám *Dr. Révész Imre*: A „Kálvinista Róma.” (Két elnevezés története). 34 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
36. szám *Dr. Imre Lajos*: A predestináció tana. az igehirdetésben és nevelésben. 15 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
37. szám *D. Dr. Ravasz László*: Reggeltől estig. Egy nap az emberiség életéből. 3 lex. oktáv lap. Ára 0.50 P.
38. szám. *Dr. Tóth Endre*: Az urvacsoraosztás Dunántúl a reformációtól a 18. század végéig. 13 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
39. szám. *Dr. Ila Eólint*: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. 15 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
40. szám. *Dr. Vasady Béla*: Az igehirdetés és theologiai tudomány az ecclesia militans életében. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
41. szám. A magyar református theologiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői. *Dr. Vasady Béla, Dr. Pongrácz József, Dr. Tavaszy Sándor, Dr. Révész Imre, Dr. Csikesz Sándor*. 29 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
42. szám. *Nagy Lajos*: Spinoza Benedek élete és bölcsellete. 108. lex. okt. lap. Ára 4.— P
43. szám. *Dr. Varga Zoltán*: Szoboszlai Pap István élete és munkássága. 97 lex. o. lap. Ára: 4.— P.
44. szám *Segesváry Lajos*: Magyar református ifjak az utrecht egyetemen. 1636-1836. 90 lex. o. l. Ára: 3.20 P,
45. szám. *Patay Lajos*: Kálvin valláspedagógiája. 126 lex. oktáv lap. Ára 4.50 P.
46. szám *Dr. Illyés Endre*: A magyar református földművelő ifjúság lelkipádosának története, 143 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
47. szám. *Horváth Jenő*: A külmiszió lényege. 107 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
48. szám. *Dr. Rugonfalvi Kiss István*: Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armálisá. 19 lex. oktáv l. Ára 1.— P.
49. szám. *Dr. Nagy Géza*: Kálvin hatása Erdélyre (XVI—XVII sz.). 12 lex. oktáv l. Ára 1.— P.
50. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: D. Dr. Baltazár Dezső. (Emlékezés.) Baltazár D. arcképével 16 lex. oktáv lap. Ára 1.—P
51. szám. *Nagy S. Béla*: A reformátusistentisztele. Kálvin fellogása szerint. 152 lex. o. l. Á. 5.—Pt
52. szám. *Dr. Feigl József*: Kultura és keresztény világnézet 24 lex. o. l. Ára 1.50 P.
53. szám. *Bartha Tibor*: Az Isten ígéje és igehirdetésünk. 62 lex. okt. lap. Ára: 2.50 P.
54. szám. *Tunyogi Csapó András*: Szempontok az Ószövetség theologiai magyarázásához. 15 lex. okt. lap. Ára: 1.— P
55. szám. *Dr. Horkay László*: Böhm és a német idealizmus 26 lex. okt. lap. Ára: 1.50 P
56. szám. *Pákozdy László*: Az istennevek használata a Rileám-perikopában. 8 lex. okt. lap. Ára: —.50 P
57. szám. *Lukács László*: Törvény és evangélium. Sajtó alatt.
58. szám. *Bodonhelyi József*: A superintendensi intézmény a skót református egyházban. 80 lex. oktáv lap. Ára: 3.50 P.

Fenti művek megrendelhetők a szerzőknél, de a Theol. Szemle Kiadóhivatala útján is.
(Debrecen, Kollégium.)

EGYHÁZI ÉRTEKEZÉSEK.

TANULMÁNYOK AZ EGYHÁZI ÉLET KÖRÉBŐL.

Szerkeszti: **Csikesz Sándor**, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

- 1—2. szám. *Barla Szabó Jenő*: Két lelkész a Barla Szabó családban. Egyháztörténeti tanulmány a ref. egyház mult századbeli életéből. 64 lex. oktáv lap + 1 fénykép és 1 származási tábla. Ára 2.20 P.
3. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: A debreceni református kollégiumi nevelés lényeges vonásai. 8. lex. oktáv lap. Ára —.50 P.
4. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: Bíráló jegyzetek a kátétanítás újabb módszertanához. — 50 P.
5. szám. *Nagy Antal*: A Ref. egyh. törv. I. tc. 89. §-a szerinti „általános többség” értelmezése a zsinatpresbiteri elv világításánál. Ára: —.50 P
6. szám. *Dr. N. Balogh Ernő*. Orvosok és a materialista világnézet. 16 lex. okt. lap. Ára: 1.— P
7. szám. *Tomay Dezső*: Az élmény lélektana és szerepe a nevelésben. (Különös tekintettel a cserkészetre.) 32 lex. okt. lap. Ára: 2.—P
8. szám. *Csendes József*: Reáliák tanítása a 400 éves debreceni református Kollégiumban. 32 lex. okt. lap. Ára: 2.—P